

Lunds universitet

Kandidatuppsats i idé- och lärdoms historia

ILHK02

Handledare: Charlotte Christensen-Nugues

HT 2018

August Quennerstedt och naturskyddet

- om en förbisedd naturvän i sekelskiftets Sverige

Abstract

The aim of this study is to explore the thoughts of August Quennerstedt, the Swedish zoologist active during the turn of the twentieth century, with regard to his ideas on environmental protection. In doing so, the study seeks to identify and historically explain the main notions behind the arguments for protecting the environment as put forth by Quennerstedt in his written lecture "Naturen och människan", ("The nature and man"). The result of the study shows that Quennerstedt's thoughts on the value of environmental protection places him within the historical contexts of his time fostering following convictions: (1) a critique of civilisation, (2) the idea of a strong, organic connection between the people of the nation and it's nature, and (3) the physico-theological and romantic notion of nature as the manifestation of a higher, spiritual realm.

Nyckelord: August Quennerstedt, naturskydd, sekelskiftet 1900, idé- och lärdoms historia,

Keywords: August Quennerstedt, environmental protection, turn of the twentieth century, Sweden, history of ideas

Innehållsförteckning

1. Inledning	5
<i>1.1 Syfte och frågeställning</i>	7
<i>1.3 Forskningsöversikt</i>	7
<i>1.4 Källmaterial och avgränsningar</i>	10
<i>1.5 Teori och metod</i>	13
<i>1.5.1 Begreppet natursyn</i>	15
<i>1.5.2 Perspektiv på naturens beskaffenhet och människans relation till naturen</i>	16
2. Undersökning	18
<i>2.1 Beskrivning av undersökningens disposition</i>	18
<i>2.2 August Quennerstedt</i>	18
<i>2.3 Industrialisering och civilisationskritik</i>	21
<i>2.3.1 Den industriella exploateringen av det svenska naturlandskapet</i>	21
<i>2.3.2 ”Den stora inventeringen”</i>	22
<i>2.3.3 Patriotiska och evolutionistiska perspektiv på industrialiseringen</i>	24
<i>2.3.4 Civilisationskritik</i>	25
<i>2.3.5 Ruskinrenässansen i Sverige</i>	25
<i>2.3.6 Konservativ civilisationskritik</i>	26
<i>2.3.7 Civilisationskritik och naturskydd</i>	28
<i>2.4 Folket och naturen</i>	30
<i>2.4.1 1600-talets natursyn</i>	30
<i>2.4.2 Förromantik under 1600-talet</i>	31
<i>2.4.3 Nationalromantiken</i>	32
<i>2.4.4 Folk och natur i naturskyddsfrågan</i>	33

<i>2.5 Naturen som manifestation av en högre verklighet</i>	36
2.5.1 <i>Fysikoteologin</i>	36
2.5.2 <i>Den romantiska filosofin</i>	37
2.5.3 <i>Den romantiska naturvetenskapen</i>	38
2.5.4 <i>Den målmedvetna evolutionen</i>	39
2.5.5 <i>Från romantik till empirism</i>	40
2.5.6 <i>Idealistisk morfologi</i>	40
<i>2.6 Naturhistoria vid Lunds universitet – från romantik till darwinism</i>	41
2.6.1 <i>Darwinismens intåg i Lund</i>	42
2.6.2 <i>August Quennerstedts idealistiska kritik av evolutionsläran</i>	44
<i>2.7 Naturen och människan</i>	48
2.7.1 <i>Civilisationskritik</i>	48
2.7.2 <i>Folket och naturen</i>	51
2.7.3 <i>Naturen som manifestation av en högre verklighet</i>	53
3. Sammanfattande diskussion	56
4. Källkritik	59

1. Inledning

Den tidiga svenska naturskyddsrelsens märkesår anses ofta vara 1904 och 1909. 1904 skulle nämligen den tyske geologen och museiföreståndaren Hugo Conwentz hålla en rad mycket uppmärksammade föredrag om industrialiseringens stora inverkan på det naturliga landskapet och vilka åtgärder som skulle kunna vidtas för att skydda landets natur. Conwentz argumenterade för att naturhistoriskt eller estetiskt värdefulla platser och naturföremål skulle kunna klassas som fredade ”naturminnesmärken” för att på så sätt skyddas undan den pågående – och generellt sett önskvärda – industriella exploateringen.¹ Conwentz föreläsningar inspirerade i sin tur lektorn och den liberala riksdagsmannen Karl Starbäck att 1909 författa en motion för inrättandet av nationalparker och naturminnesmärken i det svenska naturskyddets namn. År 1909 och i kölvattnet av Conwentz stora genomslag och Starbäck motion grundades även den Svenska Naturskyddsföreningen.

Redan 1880 hade emellertid forskaren och upptäcktsresanden Adolf Erik Nordenskiöld sammanställt en kortare skrift, i vilken han argumenterade för inrättandet av riksparker, där den ursprungliga naturen skulle förbli orörd för att förse dagens ungdomar med möjligheten att kunna se det ursprungliga svenska landskap som deras förfäder levte och verkat i.² Men det var alltså inte förrän Hugo Conwentz presenterade sina argument för inrättandet av nationalparker som naturskyddsfrågan verkligen fick ett genomslag i den offentliga debatten. Den stora majoriteten av aktörer i sekelskiftets svenska naturskyddsdebatt anslöt till Conwentz argumentation om nationalparkernas naturhistoriska, estetiska och kulturhistoriska värde. I undantagsfall argumenterades även för naturskyddet genom att likt den finländska geografen Ragnar Hult hänvisa till naturskyddets potentiella nytta för vetenskapen och skogsindustrin.³

Den tidiga svenska naturskyddsdebatten präglades således av idéer om att viss natur bör bevaras, dels så att den ska kunna studeras för att tillhandahålla kunskap för god skogshushållning, men i synnerhet handlade naturskyddet om att bevara särskilda naturformationer eller viss växtlighet som historiska och kulturella relikter för naturhistorisk forskning samt för främjandet av folkets historiska självmedvetenhet. Detta förhållningssätt till naturskyddsfrågan har kommit att beskrivas som den museala synen på naturskydd.⁴ Idéhistorikern Bosse Sundin konstaterar att denna

1 Lars J. Lundgren, *Staten och naturen: naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del 1, 1869-1919*, Cassandra, Brottby, 2009, s. 66-71

2 Adolf E. Nordenskiöld, ”Förslag till inrättandet af riksparker i de nordiska länderna” i *Per Brahes minne den 12 september, 1680-1880.*, Stockholm, 1880, s. 10

3 Lundgren, *Staten och naturen*, s. 46-50

4 Ella Ödman, Eivor Bucht & Maria Nordström, *Vildmarken och välfärden: om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1982, s. 103-105

upptagenhet vid den ursprungliga naturens bevarande också medförde att det vi sedan 70-talet och än idag betraktar som ”egentliga natur- och miljövårdstankar” knappast var förekommande under denna period; inte i några av de större naturskyddskretsarna diskuterades exempelvis luft- och vattenföroreningar i någon större utsträckning, detta sannolikt för att man inte ville ge intryck av att därmed vara fientligt inställd till den pågående industriella utvecklingen.⁵

Ett annat vanligt förekommande drag bland de naturskyddsförespråkare som verkade vid de naturhistoriska universitetsinstitutionerna i Uppsala och Lund, var en politiskt radikal och progressiv hållning, ofta inspirerad av darwinismens och socialdarwinismens idéer om kampen för tillvaron som nyckeln till personlig och samhällelig utveckling. Man var inte sällan ateister eller agnostiker och talade i darwinistiska ordalag om den ”jättekamp” som sedan urminnes tider har utkämpats mellan människa och natur. Människan hade i takt med civilisationens utveckling erhållit övertaget och kunde snart utropas till segrare, detta innebar att det nu var hög tid att visa barmhärtighet inför sin fallna fiende.⁶ Darwinismens descendensteori kunde emellertid också ge upphov till en känsla av samhörighet med naturen, där människan förvisso ansågs vara livets mest fullbordade skapelse, men där släktskapet med allt levande också förbjöd all slags förmäthenhet och istället manade till omsorg om de lägre stående livsformerna.⁷

En gestalt vars naturskyddstankar tillskrivits en mycket undanskymd roll i den omfattande litteratur som behandlat det svenska naturskyddets idéhistoria, är den vid Lunds universitet verksamma zoologen och sedermera rector magnificus August Quennerstedt. Quennerstedt med sin konservativa hållning och starka bibeltro kan på många sätt betraktas som en udda fågel bland sekelskiftets naturskyddsförespråkare, som alltså inte sällan var progressiva radikaler, starkt påverkade av den darwinistiska lära som Quennerstedt vigde en betydande del av sina verksamma år åt att (förgäves) motarbeta.⁸ Den museala naturskyddstanken framkommer inte heller i Quennerstedts argumentation för naturskyddet, vilken han redan lade fram 1902 som avslutningstal efter universitetets sommarkurser och därefter lät trycka i broschyren *Naturen och människan* (i denna uppsats används en ytterligare upplaga av skriften tryckt i antologin *Strödda skrifter*)

I denna skrift framträder istället en allomfattande natursyn, där allt levande i naturen ses som delar av samma organiska helhet och där den naturliga balansen därför måste upprätthållas för att inte

5 Bosse Sundin, ”Från rikspark till bygdemuseum: om djurskydds-, naturskydds- och hembygdsrörelserna i sekelskiftets Sverige”, i *Naturligtvis : uppsatser om natur och samhälle tillägnade Gunnar Eriksson.*, 1981, s. 171

6 Ibid., s. 179

7 Carl Fehrman, *Lärdomens Lund: epoker, episoder, miljöer, människor*, 1. uppl., LiberFörlag, Malmö, 1984, s. 177

8 Desirée Haraldsson, *Skydda vår natur!: Svenska naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*, Lund Univ. Press, Diss. Lund : Univ.,Lund, 1987, s. 68-69

skapa oreda i detta sammanhängande system. Snarare än att betrakta och värdera naturen utifrån ett nyttoperspektiv, där växter och djur som ansågs skadliga eller inte bedömdes vara användbara för människans syften nekades existensberättigande, talar Quennerstedt explicit om ett egenvärde inneboende i hela naturen. Hos Quennerstedt finner vi också en bland sekelskiftets naturskyddsförespråkare osedvanligt civilisationskritisk inställning, där industrialiseringens framfart betecknas som ett påtagligt hot mot den harmoniska balansen i naturen.

I andra avseenden tycks Quennerstedt ha varit desto mer representativ i sitt naturskyddsengagemang. Exempelvis talar Quennerstedt likt andra naturskyddsförespråkare i nationalromantisk anda om den starka kopplingen mellan det svenska folket och Sveriges natur. Att också Quennerstedts naturskyddstänkande kan härledas till en idéhistorisk kontext blir även tydligt för den som vänder blicken mot det tidiga 1800-talets romantiska rörelse och dess idealistiskt färgade natursyn. Någon dylik fördjupad studie för att härleda Quennerstedts naturskyddstankar till ett idémässigt sammanhang har emellertid hittills inte genomförts.

1.1 Syfte och frågeställning

Syftet med denna uppsats är således att placera in August Quennerstedt i det svenska naturskyddets idéhistoria genom att påvisa hur dennes tankar om naturskyddets värde kan förstås mot bakgrund av de idéer om naturens beskaffenhet och människans korrekta agerande gentemot naturen som på olika sätt kom till uttryck i sekelskiftets Sverige.

Min frågeställning är därmed som följer: Vilken natursyn framträder i August Quennerstedts tankar om naturskyddets värde i ”Naturen och människan”, och hur kan denna natursyn förstås mot bakgrund av den idéhistoriska kontexten?

1.3 Forskningsöversikt

I antologin *Paradiset och vildmarken* (1985) har Karin Johannisson genom bidraget ”Det sköna i det vilda: En aspekt på naturen som mänsklig resurs”, sammanställt en innehållsrik studie över förändringar i den estetiska synen på den vilda naturen från 1600-talet fram till tiden omkring sekelskiftet 1900. Gunnar Erikssons bok *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914* (1978) illustrerar det nära samarbetet mellan aktörer verksamma inom naturvetenskapen, staten och industrin under tiden för industrialiseringens genombrott. I uppsatsen ”Natur och kultur. Om skogen och fosterlandet i det industriella

genombrottets Sverige”, publicerad i *Lychnos* (1982), lyfter Sverker Sörlin fram naturens och i synnerhet skogens betydelse som fosterländsk symbol under samma period. Olika förhållningssätt till skog och skogsbruk i Sverige behandlas också av samma författare i antologibidraget ”Frihetens hemman på jorden”, publicerad i antologin *Den dolda historien: 27 uppsatser om vårt okända förflutna* (1984).

I uppsatsen *Revolt mot industrisamhället! Civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin* (1991) beskriver Lars Paulsson det han benämner som civilisationskritiska idéströmningar under 1800-talet i samband med industrialiseringens genombrott, här behandlas i synnerhet John Ruskins inflytande på den svenska idédebatten. Civilisationskritiken är också ett återkommande tema i Sverker Sörlins studie ”Norrlandsfrågan: Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet”, publicerad i *Paradiset och vildmarken* (1982), där dennes redogörelse för den konservativa kritiken mot industrialisering och urbanisering kan anses vara särskilt relevant för detta sammanhang.

I Allan Elenius bok *Bruno Liljefors* (1981) beskriver Elenius det stämningsläge som inspirerade Bruno Liljefors naturskildringar under det sena 1800-talet och vid sekelskiftets början. Elenius uppehåller sig framförallt vid den empiriskt orienterade men också poetiska och holistiska synen på naturen som präglade både konstnärer som Liljefors men även vetenskapligt skolade författare av naturhistoriska essäer som Gustaf Kolthoff och Paul Rosenius. I uppsatsen ”Botaniska vandringar på Kullen. Om fältbotanikern Bengt Lidforss” i *Svenska Linnésällskapets årsskrift* (2013) beskriver David Dunér hur även Bengt Lidforss kan knytas an till denna skara.

I boken *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria* (1991) skriver Sverker Sörlin om miljöförstörelse utifrån ett globalt perspektiv och redogör för hur människan genom tiderna har resonerat över idén om sitt ansvar inför naturen. Den tidiga svenska naturskyddsrörelsen behandlas översiktligt i de tidigare nämnda verken av Sörlin och Paulsson. Skrifter specifikt tillägnade den tidiga naturskyddsrörelsen i Sverige är Ella Ödman, Eivor Bucht och Maria Nordströms bok *Vildmarken och välfärden – Om naturskyddslagstiftningens uppkomst* (1982), Desirée Haraldssons avhandling *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling* (1987), samt Lars J. Lundgrens sammanställning *Staten och naturen – Naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935* (2009). Precis som titlarna på dessa tre verk antyder är framställningarna huvudsakligen tilltänkta att belysa de politiska processer som resulterade i 1909 års naturskyddslagstiftning respektive naturskyddsföreningens konkreta framväxt som organisation. En mindre politiskt och organisatoriskt

orienterad redogörelse för naturskyddsfrågorna finner vi i uppsatsen ”Från rikspark till bygdemuseum: om djurskydds-, naturskydds- och hembygdsrörelserna i sekelskiftets Sverige”, författad av Bosse Sundin och publicerad i *Naturligtvis : uppsatser om natur och samhälle tillägnade Gunnar Eriksson* (1908). Sundin presenterar här idéerna hos framträdande tidiga naturskyddsförespråkare och belyser även kopplingen mellan naturskyddsidéer och politisk radikalism. Han beskriver även hur det sena 1800-talets starka fosterlandskänsla på olika vis påverkade förhållningssättet till landets natur. Därtill redogör Sundin för idémässiga skillnader mellan den naturvetenskapligt orienterade naturskydds rörelsen och den svenska djurskydds rörelsen, denna istället med idealistiska och religiösa utgångspunkter. Djurskydds rörelsen behandlas också i Lundgrens bok och än mer utförligt i Karin Dirkes avhandling *De värnlösas vänner* (2000).

En biografisk redogörelse över August Quennerstedts barndom och verksamma år har sammanställts av Ola Persson i ett häfte med den talande titeln *August Quennerstedt. En förbisedd gestalt från ett förgånget Lund* (1987), kompletterande upplysningar finns även att tillgå i *Svenskt biografiskt lexikon*. August Quennerstedts kristna och idealistiska världsbild och dennes hårdnackade motstånd mot darwinismen behandlas i Carl Fehrmans bok *Lärdomens Lund* (1994) och mer ingående i Ulf Danielssons uppsats ”Darwinismens inträngande i Sverige”, publicerad i *Lychnos* (1967).

Om Quennerstedts natursyn och roll i den svenska naturskyddsdebatten finns än mindre skrivet. Den första att belysa August Quennerstedts naturskyddstankar är Desirée Haraldsson, som i den tidigare nämnda avhandlingen *Skydda vår natur!* Särskilt lyfter fram Quennerstedts skrift ”Naturen och människan” som ett annorlunda och tidigare obeaktat bidrag till den svenska naturskyddsdebatten. Haraldsson konstaterar att Quennerstedt i egenskap av konservativ, kristen anti-darwinist utgör en påfallande kontrast till de politiskt radikala naturskyddsförespråkarna i den akademiska miljön i Lund.⁹ Hon knyter översiktligt an Quennerstedts tankegångar till kristna förvaltningstankar och den socialkonservativa kritiken av samtidens kapitalistiska nyttotänkande. I anslutning till detta konstaterar Haraldsson en tydlig koppling mellan idéerna hos Quennerstedt och tidens nationalromantiska föreställningar om den nära kopplingen mellan det svenska folket och landets natur.¹⁰ Haraldsson poängterar även att Quennerstedts betoning av folkbildningens betydelse och ovilja att åberopa lagstiftning för naturskyddet innebar ett osedvanligt restriktivt förhållningssätt till naturskyddsfrågan.¹¹

9 Haraldsson, *Skydda vår natur!*, s. 69

10 Ibid., s. 69-70

11 Ibid., s. 71

En ytterligare presentation av August Quennerstedt som naturskyddsförespråkare finns i Lars Lundgrens bok *Staten och Naturen*. Lundgren baserar merparten av sin framställning på Desirée Haraldssons tidigare redogörelse men konstaterar också att Quennerstedts tal om naturens egenvärde och dennes ovilja att göra en åtskillnad mellan nyttig och onyttig natur (eller nyttiga djur och skadedjur) kan betraktas som ett annorlunda förhållningssätt i naturskyddsdebatten.¹²

1.4 Källmaterial och avgränsningar

Min huvudsakliga källa, i vilken Quennerstedt anför sina argument för naturskyddet, är skriften ”Naturen och människan”, första gången presenterad av Quennerstedt som ett anförande vid sommarkursernas avslutning i Lund 1902 och därefter utgiven som ett enskilt häfte. I föreliggande undersökning kommer jag att använda mig av den utgåva av skriften som finns publicerad i antologin *Strödda skrifter* (1919).

Bland de övriga skrifterna i denna omfattande samling i två band, av både dessförinnan publicerade och ej tidigare utgivna texter, har jag använt mig av de skrifter som på olika sätt ytterligare kunnat belysa de tankegångar som Quennerstedt ger uttryck för i ”Naturen och människan”. Särskild vikt har jag lagt vid de texter som första gången publicerades relativt nära (upp till fem år ifrån) min huvudtext. Jag har även valt att särskilt lyfta fram de idéer och ståndpunkter som återkommer hos Quennerstedt både innan och efter publiceringen av ”Naturen och människan” då dessa med större sannolikhet ger uttryck för Quennerstedts förhållningssätt och tankegångar även vid författandet av detta föredrag.

Nedan följer en uppräknig av använda texter från de båda banden av *Strödda skrifter*. I det första bandet behandlas huvudsakligen naturvetenskapliga frågor och i synnerhet August Quennerstedts återkommande och mångfacetterade kritik av den darwinistiska evolutionsteorin. Innehållet i texten ”Öfver morfologiens uppgift” presenterades av Quennerstedt som ett föredrag vid Kungliga Fysiografiska Sällskapets 100-årsfest 1878. I detta föredrag redogör Quennerstedt för den idealistiska morfologins huvuddrag och dess i dennes tycke främsta företrädare. Texten är av relevans för denna uppsats genom att den belyser Quennerstedts förhållningssätt till denna idealistiska vetenskapliga strömning som innehöll många element från det tidiga 1800-talets romantiska naturvetenskap. ”Om öfvergångsformerna inom djurvärlden” utgavs första gången som en artikel publicerad i *Tidskrift för kristlig tro och bildning* 1880. I denna artikel kritiserar Quennerstedt bland

¹² Lundgren, *Staten och naturen*, s. 57,59

annat evolutionsteorins anspråk på att vara empiriskt grundad vetenskap och även i denna text framträder ett idealistiskt tänkande som också belyser aspekter av Quennerstedts natursyn. Uppsatsen ”En agnostiker” gavs ut 1888, även denna i en kristen publikation, närmare bestämt dagstidningen Vårt Land. Titeln åsyftar Charles Darwin och artikeln behandlar Quennerstedts idéer om evolutionsteorins vidare implikationer för människans världsåskådning. ”Kampen om tillvaron” består av en sammanställning uppsatser publicerade i universitetsprogram mellan 1898 och 1899. I dessa skrifter behandlar Quennerstedt den darwinistiska idén om ”kampen om tillvaron” som den drivande mekanismen bakom livets utveckling,

här delges läsaren ett flertal illustrativa resonemang om naturens komplexitet och andliga dimensioner.

Den andra delen av *Strödda skrifter* innehåller förutom ”Naturen och människan” en reseskildring från en expedition till Spetsbergen, ett antal populärvetenskapligt hållna skrifter om djur- och naturliv, redogörelser för betydelsefulla händelser i Sveriges historia samt ett antal teologiska betraktelser. ”Hvad torfmossarna förtälja” lades till en början fram som ett anförande i samband med sommarkursernas avslutning 1896. Föredraget trycktes sedan i den konservativa studentföreningen Heimdals *Folkskrifter*, en serie häften sammanställda för främjandet av folkbildningen i landet. Snarare än att vara av intresse på grund av sitt innehåll utgör denna skrift ett belysande exempel på det folkupplysningsarbete som Quennerstedt och många med honom bedrev och förordade för att bidra till en ökad naturkännedom hos landets befolkning. Även skriften ”Livets vägar” framfördes inledningsvis som ett föredrag under sommarkursernas avslutning 1906 och publicerades i tryck för första gången i *Strödda skrifter*. I denna kontemplerande text reflekterar Quennerstedt över naturvetenskapens möjligheter att nå fram till sann kunskap om livets mysterier, liksom i ”Kampen om tillvaron” framträder här ett idealistiskt och stundtals mystifierande förhållningssätt till naturen som därmed kan antas vara av stor relevans för förståelsen av Quennerstedts natursyn. I 1896 års ”Tal hvid minnesfesten öfver Gustav Vasa” vid Lunds universitet framträder en annan aspekt av Quennerstedts natursyn i dennes beskrivningar av Dalarnas naturlandskap och reflektioner över dess stora betydelse för Sveriges nationella identitet.

Utöver de texter som förekommer i *Strödda skrifter* har jag även läst och använt mig av Quennerstedts kritiska genomgång av evolutionsteorin publicerad i artikeln ”Om darwinismen” i *Svensk Tidskrift* 1871. Därtill har jag i uppsatsens biografiska översikt återgivit episoder framförda i den självbiografiska artikeln ”Mina första Lundaminnen” publicerad 1921 i *Skrifter* av föreningen ”Det gamla Lund”.

Efter en översiktlig genomgång har jag för denna uppsats inte bedömt mig ha någon direkt användning av innehållet i Quennerstedts zoologiska huvudarbete om Sveriges infusoriefauna eller dennes omfattande utgivning av karolinska krigares dagböcker med tillhörande förord. Jag har även gått igenom August Quennerstedts efterlämnade dokument i Universitetsbibliotekets omfattande samling, innehållandes bland annat brevkorrespondens, reseskildringar och anteckningar från Quennerstedts offentliga föreläsningar. Av hänsyn till den redan stora mängden befintligt källmaterial samt för att förvissa mig om det arkiverade materialets relevans beslutade jag att avgränsa min genomgång av detta material till att endast ingående granska källor daterade mellan 1897-1907 (självfallet hade undantag gjorts om det i förteckningarna över övrigt material hade förekommit indikationer på förekomsten av texter rörande naturskyddsfrågan). Granskningen av detta material samt av de övriga texterna i *Strödda skrifter* har bidragit till en fördjupad känsla för Quennerstedts personlighet och tankebanor men några explicita referenser från dessa källor förekommer inte i uppsatsen.

Utöver dessa ovan angivna skrifter författade av August Quennerstedt, har jag därtill använt mig av ett antal samtida källor från andra författare som på olika sätt har kunnat illustrera relevanta aspekter av tidsandan i Sverige under 1800-talet och tidigt 1900-tal.

A. E. Nordenskiölds tidigare nämnda ”Förslag till inrättandet af riksparker i de nordiska länderna”, publicerad i festskriften *Per Brahes minne* (1880) utgör ett illustrativt exempel på hur den museala naturskyddstanken kunde samverka med föreställningen om det nära bandet mellan folk och natur.

För att visa på de museala naturskyddsförespråkarnas förhållningssätt till exploateringen av landets naturresurser har jag använt mig av Thor Högdahls artikel ”Naturskyddsfrågans utveckling i Sverige”, publicerad i Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift *Vår Natur* (1910). Jag har valt att använda denna källa trots att innehållet är daterat 1910 och därmed åtta år efter Quennerstedts skrift. Baserat på den sekundärlitteratur som behandlar den tidiga naturskydds rörelsen verkar det förhållningssätt som kommer till uttryck i Högdahls skrift emellertid också vara representativt för naturskyddsförespråkare verksamma under 1800-talets senare hälft.¹³

För att belysa sekelskiftets civilisationskritiska idéströmningar har jag använt mig av det stora personporträttet av industrialiseringsmotståndaren och konstkritikern John Ruskin, skrivet av Frigga Carlberg i *Ord och Bild* (1898). Denna artikel illustrerar det stora intresse för Ruskins

¹³ Se till exempel Sundin, *Från rikspark till bygdemuseum*, s. 171

civilisationskritiska idéer som blommade upp under åren omkring sekelskiftet och även det sätt på vilket allmänheten fick ta del av John Ruskins tänkande.

P. A. Säves artikel ”Sista paret ut”, först publicerad i *Jägareförbundets tidskrift* 1877 och sedan återgiven i *Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift* 1915, beskriver centrala tankegångar inom den svenska djurskydds rörelsen, vilken genom sin religiösa och stundtals civilisationskritiska hållning uppvisar ett relevant släktskap med ståndpunkterna hos Quennerstedt.

Ytterligare samtida källor består av Gustaf Kolthoffs djur- och naturskildringar i skrifterna *Ur djurens lif* (1899), samt *Minnen från mina vandringar i naturen* (1913). Quennerstedt lyfter fram dessa verk av Kolthoff som föredömliga exempel på försök att väcka naturintresset och naturkärleken till liv hos den svenska allmänheten, i synnerhet landets ungdom.

För att slutligen delge något om den samtida skepsisen gentemot Quennerstedts konservativa och anti-darwinistiska hållning, har jag valt att referera till den dräpande personteckningen av Quennerstedt i Bengt Lidforss satiriska artikel "Akademiska undantagsgubbar", först publicerad 1903 under pseudonym i *Arbetaren* och sedan återgiven i Alf Sagners halvsekelkrönika *Student i Lund* (1957).

1.5 Teori och metod

I befintliga idéhistoriska analyser av det tidiga naturskyddstänkandet i Sverige har man ofta närmat sig ämnet genom att identifiera kontrasterande förhållningssätt till naturen för att sedan fastställa hur dessa perspektiv påverkat synen på naturskyddets utformning eller berättigande.

Sverker Sörlin presenterar exempelvis ett motsatsförhållande mellan natur och kultur, där ”naturens hushållning” i form av det småskaliga jordbruket med sitt modesta nyttjande av naturens tillgångar ställs mot den nationalistiska och industriella ”kulturstatens ekonomi”.¹⁴

Även i *Vildmarken och välfärden* presenteras ett snarlikt teoretiskt närmandesätt, där författarna konstaterar en dikotomi mellan den gamla tidens bondekultur och den industrikultur som uppstod under mitten av 1800-talet. Sekelskiftets naturskyddsförespråkare görs liksom hos Sörlin till representanter för den senare strömningen.¹⁵

I ”Från rikspark till bygdemuseum” har Bosse Sundin istället tagit fasta på den inom äldre idéhistorieskrivning vanligt förekommande dikotomin mellan 1800-talets idealism och materialism.

14 Sverker Sörlin, "Natur och kultur. Om skogen och fosterlandet i det industriella Sveriges genombrott", i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria. 1981-1982*, Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 1982, s.88,138

15 Ödman et al., *Vildmarken och välfärden*, s. 145

Sundin knyter an den religiöst inspirerade djurskydds rörelsen till idealismens läger medan förespråkarna av den museala naturskyddstanken förknippas med en materialistisk världsbild.¹⁶

Ett sista exempel kan hämtas i Desirée Haraldssons avhandling *Skydda vår natur!*, i vilken Haraldsson talar om två olika idéströmningar inom naturskydds rörelsen, där den ena ger uttryck för idén om att upprätta ett fullständigt skydd av naturen *mot* människan medan det andra, modernare förhållningssättet istället framhåller värdet av att hushålla med naturresurserna för att därmed skydda naturen *åt* människan.¹⁷

Jag har hämtat kunskap, begrepp och inspiration från de studier som genomförts med hjälp av att anlägga dessa och andra kontrasterande teoretiska perspektiv men det teoretiska närmandesättet i denna uppsats utgörs inte av någon dylik analys av ett motsatsförhållande. Det är i många avseenden August Quennerstedts relativt icke-representativa hållning i naturskyddsfrågan under sekelskiftet som gör denne till ett lämpligt studieobjekt i ämnet, så här finns givetvis en relevant kontrast gentemot de museala naturskyddstankar som dominerade under tiden. Min frågeställning behandlar emellertid i första hand inte en viss tid präglad av olika diskurser, utan uppsatsen strävar istället efter att förstå natursynen och naturskyddsidéerna hos en enskild person, med vad som får antas vara en någorlunda koherent syn på världen och naturen. Därför har det istället varit viktigt att i Quennerstedts skrifter (framförallt ”Naturen och människan”) identifiera olika förhållningssätt till idén om naturskydd som inte kolliderar med varandra utan tvärtom måste kunna fungera som kompatibla komponenter i en sammanhängande natursyn.

I läsningen av ”Naturen och människan” har jag identifierat tre med varandra sammanhängande föreställningar om civilisationskritik, idén om samhörigheten mellan folk och natur, samt idén om naturen som manifestation av en högre verklighet. Undersökningens största del kommer att bestå av en redogörelse för de historiska sammanhang i vilka ovan nämnda föreställningar varit förekommande och hur dessa har kommit till uttryck.

De historiska kontexter jag presenterar i uppsatsen är alltså konstruerade utifrån de idéer och bakomliggande föreställningar som jag har tyckt mig identifiera i tolkningen av ”Naturen och människan” och studiet av dessa kontexter har i sin tur ökat min förståelse för innehållet i Quennerstedts skrift. Den analys som kommer att utföras genom denna växelverkan mellan skriften och dess kontext är i denna bemärkelse av hermeneutisk karaktär. Den hermeneutiska

16 Sundin, *Från rikspark till bygdemuseum*, s. 153-154

17 Haraldsson, *Skydda vår natur!*, s. 13

tolkningsmetoden bygger ytterst på principen att delen måste förstås utifrån helheten, samtidigt som denna helhet i sin tur behöver begripliggöras utifrån dess ingående delar.¹⁸

1.5.1 Begreppet natursyn

De tre föreställningar som i korthet nämndes ovan betraktas i denna uppsats som integrerade komponenter i en sammanhängande *natursyn*. Begreppet natursyn berör översiktligt människans föreställningar om naturen, dels det som uppfattas vara naturens beskaffenhet – till exempel att naturen utgör någonting fundamentalt annorlunda; någonting hotfullt; eller en källa till trygghet; någonting som hör samman med människan; någonting som besitter andliga värden – och implicit i dessa föreställningar finns en ytterligare idé om människans korrekta agerande gentemot naturen – kanske ska naturen bekämpas, nyttjas, skyddas eller vördas och så vidare.

Sverker Sörlin konstaterar vidare att natursynen är en inre föreställning som inte kan hållas skild från människans resterande föreställningsvärld utan natursynen är på olika sätt sammanlänkad med våra ideologier, filosofiska perspektiv och personliga och kollektiva intressen.¹⁹ I den historiska (och idéhistoriska) utvecklingen är natursynen och förändringar hos denna därför ett ständigt närvarande element.

I studien ”Det sköna i det vilda” definierar Karin Johannisson kortfattat natursynen som människans förhållande till den yttre naturen.²⁰ Trots denna enkla definition förblir begreppet även hos Johannisson mycket komplext och tätt sammanbundet med bredare ideologiska och kulturella förhållanden. Johannisson konstaterar att även en redogörelse för natursynen hos en viss grupp under en specifik tid måste medföra problematiska generaliseringar. Ofta är det därtill inte bara nödvändigt att kartlägga hur förhållningssättet till naturen sett ut (enligt ovan nämnda kriterier) utan vi behöver också kunskap om den rådande *människosynen* under den period eller idémässiga kontext som ska undersökas.²¹

18 Søren, Kjörup, *Människovetenskaperna: problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009, s. 237-239

19 Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria*, Carlsson, Stockholm, 1991, s. 26

20 Karin Johannisson, ”Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs”, i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 17

21 Ibid., s. 23

1.5.2 Perspektiv på synen på naturens beskaffenhet och människans korrekta agerande gentemot naturen

Civilisationskritik

Definitionen av detta teoretiska perspektiv har jag till stor del utformat utifrån Lars Paulssons definition av samma begrepp i uppsatsen *Revolt mot industrisamhället!*. Snarare än att implicera en aversion mot kulturellt framåtskridande som sådant avser Paulsson med detta begrepp istället en kritik av den materiella utveckling som inte samspelar med en andlig förfining, utan kanske snarare tvärtom anses ge upphov till moralisk och andlig utarmning.²² Gemensamt för den civilisationskritiska strömningen och dess förhållningssätt till naturen är idealiseringen av landsbygden och en aversion gentemot stadens konstlade levnadssätt; det småskaliga jordbruket premieras framför den smutsiga storindustrin och ofta betonas av skönhetens och känslolivets betydelse för människan. Naturen betraktas som en källa till karaktärsdanande skönhetsvärden och till en naturlig moral som ställs mot det liberala industrisamhällets konkurrens, rationalism och nyttotänkande.²³

Samhörighet mellan folk och natur

Detta är föreställningen om en nära, organisk samhörighet mellan i detta fall det svenska folket och landets natur. Naturen tillskrivs här ett värde utöver dess samlade naturresurser som en länk mellan nutiden och det förflutna och därmed en betydande del av folkets identitet.²⁴ Detta förhållningssätt har således många beröringspunkter med den ovan nämnda civilisationskritiska idéströmningen, men civilisationskritiken bör inte betraktas som en nödvändig följeslagare, åtminstone inte sådan denna idé om folk och natur kunde komma till uttryck i Sverige under 1800-talet och 1900-talets början. Under denna period, präglad av nationell stolthet, kunde både aspirationen att leva nära och i samklang med naturen och den att i möjligaste mån nyttja naturens resurser för att stärka nationen förenas i synen på den starka förbindelsen mellan det svenska folket och dess natur.²⁵

Naturen som manifestation av en högre verklighet

Även denna idé konstitueras av föreställningen om att naturen är någonting mer än summan av sina delar. I alla naturting uppenbarar sig samhörigheten med en bakomliggande andlig verklighet som

22 Lars Paulsson, *Revolt mot industrisamhället: civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin*, Univ., Avdelningen för idéhistoria, Stockholm, 1991, s. 1

23 Ibid., 1-2

24 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 129-131, 134

25 Ibid., s. 114, 128-129

omsluter världsalltet och styr livets utveckling i en förutbestämd och förnuftig riktning. I detta medvetet vaga helhetsbegrepp rymmer vi dels den kristna fysikoteologiska natursynen som överallt i naturen såg beviset för Guds härlighet och storslagna tanke bakom skapelsen.²⁶ Den idealistiska natursynen innefattar här också den romantiska naturfilosofins föreställning om naturen och dess förändringar som manifestationen av dynamiska krafter som driver utvecklingen mot allt högre och andligt förfinade livsformer inom samma andliga helhet.²⁷

Slutligen bör läsaren uppmärksammas på en detalj i uppsatsens syftesformulering. Snarare än att tala om att åstadkomma en förståelse för bakgrunden till Quennerstedts *argument* för naturskyddet, innehåller syftesbeskrivningen den medvetet vagare formuleringen om att kontextualisera den natursyn som ligger till grund för Quennerstedts *tankar* om naturskyddets värde. Till skillnad från exempelvis Conwentz och Nordenskiölds mycket konkreta och argumenterande skrifter till förmån för naturskyddet, kan denna undersöknings primärkälla, ”Naturen och människan”, snarast betraktas som en kritisk reflektion över naturens olika värden och det liberala industrisamhällets hot mot dessa. Texten innehåller därmed få konkreta uppmaningar och förslag och än mindre någon tydligt formulerad tes om naturskyddets värde och utformning. Med anledning av detta har jag inte strävat efter att genom argumentationsanalys lokalisera någon specifik tes och argumenten för denna²⁸, utan istället har jag antagit ett vidare perspektiv i syfte att finna den idéhistoriska kontexten till de bredare föreställningarna som kommer till uttryck i Quennerstedts natursyn och ligger till grund för dennes övergripande tankar om naturskyddets värde.

26 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 91

27 Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala : Univ.,Uppsala, 1962, s. 5

28 Se exempelvis Ylva Backman, Teodor Gardelli, Viktor Gardelli och Anders Persson, *Vetenskapliga tankeverktyg: till grund för akademiska studier*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2012, s. 79-107

2. Undersökning

2.1 Beskrivning av undersökningens disposition

Uppsatsens undersökande del kommer att inledas med en kortare biografi över August Quennerstedt. Därefter presenteras de idéhistoriska kontexter i vilka ovan nämnda föreställningar om naturens beskaffenhet och människans korrekta agerande gentemot naturen har varit förekommande och hur dessa har kommit till uttryck. Efter detta övergår jag till att redogöra för den akademiska miljön vid Lunds universitet, närmare bestämt hur forskningen i den romantiska naturfilosofins anda skulle komma att ersättas av evolutionsteorins idéer under 1800-talets senare hälft - ett avsnitt som åtföljs av en redogörelse för August Quennerstedts kritik av darwinismen. Slutligen följer en analys av ”Naturen och människan”, i vilken skriftens innehåll tolkas utifrån den idéhistoriska bakgrund som målats upp i undersökningens tidigare avsnitt.

2.2 August Quennerstedt

August Wilhelm Quennerstedt föddes 1837 i Rydaholm i Småland och anlände 1856 till Lund, där han kom att bli kvar till fram sin död 1926, 89 år gammal. Fadern Nils Johan Quennerstedt var präst men hade i yngre dagar varit verksam som officer och därefter studerat till en magisterexamen i botanik vid Lunds universitet. Intresset för såväl naturvetenskapen som religionen och det militära skulle komma att upptas och förvaltas vidare av August Quennerstedt, som vid sidan av sin akademiska gärning gjorde sig känd som en djupt religiös man med ett passionerat intresse för Sveriges historia, i synnerhet för Karl XII och dennes karolinska armé.²⁹

Även kärleken till sin barndoms landskap, och i synnerhet till den djupa, småländska skogen, skulle göra sig tillkänna i Quennerstedts författarskap. I en tillbakablickande artikel om sin barndom och de tidiga studentåren skriver han:

Skog och vatten voro för mig de nödvändiga elementen i ett landskap [...] Jag kom ju från den provins, där folket ej säger, att solen gått ner, utan att hon gått "i skog". Och till mina tidigaste medvetna minnen hörde en aftonvandring vid en äldre frändes hand genom en furskog till en kolmila. Suset i de mörka kronorna följde mig som en ny lifserfarenhet, gåtfull förstås, ännu när på kvällen täcket stoppades kring mig i bädden³⁰

29 Ola Persson, *August Quennerstedt: en förbisedd gestalt från ett förgånget Lund*, Fören. för äldrevård och gerontologi, Lund, 1987, s. 1-2, 10-12

30 August Quennerstedt, "Mina första Lundaminnen", i *Skrifter*, Föreningen Det gamla Lund, Lund, 1919-1924, s. 4

Om känslan av att nu befinna sig långt från skog och mark i Skånes vidsträckta slättlandskap, skriver Quennerstedt vidare: "[M]an beföver just ej vara sinnad att taga sig för något ont för att tycka, att man ute i fria naturen hälst vill vara fri från människors ständiga öfvervakande och ej som här kunna bli beglodd på en half fjärdingsvägs afstånd utan en större sten att kunna krypa bakom."³¹ För att sedan konstatera: "Ja- det tar sin tid att bli skåning."³²

Men August Quennerstedt fann sig snart tillrätta i sitt nya hem och särskilt förtjust var han i att besöka universitetets zoologiska museum, där han gärna spenderade timmar med att studera och teckna av föremålen i samlingarna. Ola Persson skriver att den unge Quennerstedts naturkänsla och svärmiska läggning gav upphov till en stark fascination för naturföremålens mångtusenåriga historia och han bestämde sig snart för att göra zoologin till sitt huvudämne.³³

Faderns förtrogenhet med botaniken skulle också medföra att Quennerstedt utvecklade ett bredare naturhistoriskt intresse. I den ovan citerade artikeln nämner han särskilt den romantiskt influerade botanisten Elias Fries som en tidig inspirationskälla. Fries bekantskap med Nils Johan Quennerstedt skulle få lyckosamma konsekvenser även för sonen:

[H]varföre den minnes gode forskaren, då vi på hans lefnadsafton sammanträffade uppmanade mig att säga farbror, hvaraf jag naturligtvis med stolhet begagnade mig. Redan innan jag blef student hade jag med förtjusning läst, hvad som då utkommit af hans "Botaniska utflykter", som min äldste, ganska boksynte broder skaffat sig.³⁴

Quennerstedts färdigheter som frihandstecknare skulle snart begagna honom än större lycka då dessa talanger snart noterades av professorn och upptäcktsresanden Otto Torell, som råkade vara i behov av en naturhistoriskt bevandrad illustratör för sin förestående expedition till Spetsbergen, en expedition där även Adolf Erik Nordenskiöld ingick som besättningsmedlem. Den unge Quennerstedt tackade ivrigt ja till Torells förfrågan och kunde genom resans många fältstudier tillgodogöra sig intressen och kunskaper som skulle ligga till grund för en fortsatt akademisk karriär med inriktning på ishavsområdenas unika djurliv.³⁵

Quennerstedt publicerade sin avhandling om Spetsbergens fågelarter och däggdjur 1862.

Samtidigt var han i färd med att sammanställa sitt stora huvudarbete inom zoologin i form av en studie

31 Quennerstedt, *Mina första Lundaminnen*, s. 4

32 Ibid., s. 5

33 Persson, *August Quennerstedt*, s. 2-3

34 Quennerstedt, *Mina första Lundaminnen*, s. 5

35 Persson, *August Quennerstedt*, s. 3-4

av Sveriges infusorie-fauna – infusorier eller *ciliater* är encelliga, mikroskopiska flimmerdjur med en relativt avancerad celluppbyggnad – ett arbete som var det första i sitt slag.³⁶

Efter cirka tio år av ytterligare forskningsåtaganden erhöll Quennerstedt 1873 en fast lärartjänst som adjunkt för att 1880 slutligen överta professuren i zoologi, vilken han skulle behålla fram till 1903. Quennerstedts innerliga bibeltro och djupt konservativa läggning skulle emellertid göra de akademiska verksamhetsåren till en alltmer påfrestande tid. Darwinismen var på stark frammarsch i Sverige och utövade en djupgående inverkan på såväl den naturhistoriska forskningen som på samhället i stort. Quennerstedt lät sig dock inte hänföras utan kämpade istället ihärdigt emot den nya läran med hänvisningar till dess själödande materialism och vetenskapligt ogrundade slutsatser.³⁷ Quennerstedts bundsförvanter förblev emellertid få till antalet och han kom således att bli en alltmer avvikande gestalt i de akademiska miljöerna i Lund.³⁸

Från höstterminen 1895 till vårterminen 1899 innehade August Quennerstedt emellertid befattningen som rector magnificus över Lunds universitet, ett ämbete han av allt att döma förvaltade väl och genom vilket han snart skulle göra sig mycket uppskattad för sina många högstämda och värtaliga anföranden.³⁹

Men till slut blev måhända Quennerstedts tilltagande marginalisering inom de naturhistoriska institutionerna för påfrestande eftersom han successivt drog sig undan universitetsvärlden för att istället hänge sig åt nationalromantiskt präglade studier av Sveriges historia. Quennerstedt fördjupade sig särskilt i Karl XII:s levnadsöden och lät under åren 1901-1918 ge ut tolv omfattande band av *Karolinska krigares dagböcker*, en forskargärning som fortfarande gör Quennerstedt till ett känt namn bland svenska historiker.⁴⁰

August Quennerstedt levde sitt liv tillsammans med hustrun Caroline, "Lilly", Sophie Ekelund under ekonomiskt välbeställda men materiellt enkla förhållanden. Efter makarnas bortgång skulle det bli känt att de i tysthet donerat stora summor pengar till både institutioner för behövande och privatpersoner som råkat i ekonomiskt trångmål.⁴¹

Av samtidens progressiva intellektuella skulle August Quennerstedt, med sin konservatism, starka bibeltro och envetna skrivelser om evolutionslärans förkastlighet, ofta betraktas som en

36 Urban Wråkberg, "August W Quennerstedt" i *Svenskt biografiskt lexikon [Elektronisk resurs]*

37 Carl Fehrman, *Lärdomens Lund: epoker, episoder, miljöer, människor*, 1. uppl., LiberFörlag, Malmö, 1984, s. 175

38 Ulf Danielsson, "Darwinismens inträngande I Sverige II", i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria. 1965/1966*. Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 1967, s. 286

39 Wråkberg, *August W Quennerstedt*

40 Persson, *August Quennerstedt*, s. 10-12

41 Ibid., s. 16-17

hopplöst föråldrad och framstegsfientlig gestalt. Sin värsta belackare hade Quennerstedt i den 31 år yngre vänsterintellektuelle botanisten och darwinisten Bengt Lidforss. Med karaktäristisk slagfärdighet författade Lidforss ett minst sagt dråpligt personporträtt av Quennerstedt, där han utmålades som en löjlig och improduktiv "akademisk undantagsgubbe", utan några som helst självständiga idéer och hopplöst impregnerad i kristendomens förlegade irrläror.⁴²

En betydligt mer sympatisk beskrivning av Quennerstedts person och livsgärning delgavs av professorn i grekiska, Claes Lindeskog, i minnesboken *Under Lundagårds kronor*. Denna konstaterade om Quennerstedt att han i synnerhet uppvisade ett idel gott omdöme och stor kompetens under sin tid som universitets rector magnificus.⁴³

I biografen av Ola Persson fastslår författaren att "August Quennerstedt var en man som hade modet att vara sig själv. Han var hederlig i allt och in i minsta detalj."⁴⁴

2.3 Industrialisering och civilisationskritik

2.3.1 Den industriella exploateringen av det svenska naturlandskapet

Den tekniska utvecklingen tog fart i Sverige under mitten av 1800-talet och berodde i första hand på att ångkraften nu kunde nyttjas på ett effektivt sätt. Detta skulle möjliggöra stora omvandlingar av den svenska skogsnäringen och resultera i en förändrad syn på skogen som naturresurs.⁴⁵ Ångdrivna sågverk togs i bruk omkring 1850 och strax därefter, år 1857, kunde man bedriva storskalig tillverkning av pappersmassa i fabrik. Genom ångbåtar och ånglok kunde råvarorna också transporteras mer effektivt och i större mängder än någonsin förr. Denna utveckling resulterade i att den kraftigt expanderande skogsindustrin vid tiden runt sekelskiftet snart kunde tillhandahålla landets mest inkomstbringande exportprodukt.⁴⁶

Fram till omkring 1850-talet dominerades skogsbruket av regionalt avgränsade verksamheter som oftast bedrevs av den lokala bondebefolkningen för självhushållning. Skogen fungerade hos dessa som en variationsrik naturtillgång, som försåg bönderna med sådant som bränsle, byggnadsvirke, virke till slöjd av bruksföremål, träkol, tjära och bete för böndernas kreatur. Skogen tillhandahöll även mänsklig föda i form av svampar, örter och bär och under bistra tider försåg skogens sjöar och

42 Bengt Lidforss, "Akademiska undantagsgubbar" i Sagnér, Alf (red.), *Student i Lund. 1, 1900-1909*, Forsberg, Malmö, 1957, s. 66-67

43 Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 176

44 Persson, *August Quennerstedt*, s. 19

45 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 11

46 Ibid., s. 11-12

jaktmarker befolkningen med välbehövliga tillskott av fisk och vilt.⁴⁷ När industrialiseringen tog fart under den andra halvan av 1800-talet transformerades skogsbruket till ett mer eller mindre ensidigt utvinnande av virke och skogen kom genom denna process i allt större utsträckning att betraktas som råvara snarare än som en källa till en mångfald av nyttigheter. Skogsbrukets funktion som självhushållning ersattes härmed av storskalig avverkning för export till såväl Sveriges inhemska industrier som utländska motsvarigheter.⁴⁸

Industrialiseringen av skogsbruket möjliggjordes av det tidigare 1800-talets liberaliseringar och i synnerhet utmätningen av statlig skogsmark till privata ägare. För att kronans vidsträckta skogsmarker skulle förvaltas med större omsorg och effektivitet beslöt 1823 års riksdag att endast de för flottan och andra institutioner nödvändiga skogsarealerna skulle behållas i statlig ägo. Återstående skog i södra och mellersta Sverige auktionerades ut till högstbjudande och i landets norra delar erbjöd staten skogsmark till familjer som kunde tänka sig att bosätta sig i denna relativt obefolkade del av landet. Vid sekelskiftet 1900 innehades ca 78 procent av skogen av privata aktörer, medan staten och kommunerna ägde 22 procent.⁴⁹

Expansionen av vattenkraften var också en avgörande faktor för de nya industriernas framväxt och expansion. 1890 hade man i Sverige utvecklat ett växelströmsystem för elförsörjning som möjliggjorde långväga transporter av elektricitet. Detta föranledde en stor utbyggnad av vattenkraft från avlägsna energikällor i landet och en ökad elanvändning inom industrin, något som i sin tur ytterligare förstärkte den ekonomiska tillväxten i landet.⁵⁰

2.3.2 "Den stora inventeringen"

Den pågående industrialiseringen upptog inte bara böndernas, arbetarnas och industrimännens tid, utan även 1800-talets naturforskare var i allra högsta grad involverade i den industriella omvandlingen.

Den naturvetenskapliga aspirationen att kartlägga landets naturresurser och djurliv har kunnat påvisas redan omkring sextonhundralets slut och kan nog bäst illustreras i Carl von Linnés många landskapsresor med just detta ändamål. Det var emellertid först i samband med industrialiseringens genomslag under den senare delen av 1800-talet som tekniska förutsättningar, ökade resurser och incitament möjliggjorde att inventeringen av naturen nu kunde utföras på bred front.⁵¹

47 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 39-41

48 Ibid., s. 12

49 Ibid., s. 45

50 Ibid., s. 67

51 Gunnar Eriksson, *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914*, Umeå univ.-bibl., Umeå, 1978, s. 105

Jorden och berggrunden, växt- och djurlivet och landets sjöar och vattendrag kartlades och studerades med sällan skådad upptäckarglädje under vad Gunnar Eriksson kallar för ”den stora inventeringens tid”.⁵² Det huvudsakliga syftet med denna verksamhet var att kartlägga transportmöjligheter, råvarutillgångar och andra förutsättningar för odling och produktion.⁵³

Den geologiska forskningen utvecklades i mycket snabb takt under 1800-talet, där upptäckten av dinosauriefossil kunde kombineras med evolutionsteorin i en vetenskapligt mycket fruktbar syntes.⁵⁴ Även inom kvartärgeologin, som behandlar jordens historia från ca 2,5 miljoner år sedan, erfor man under denna tid en rad vetenskapliga genombrott. Särskilt stor framgång rönte geologen och zoologen Otto Torells glacialteori om istidernas utbredning och orsaker. Torell bidrog också till den inhemska cement- och gruvindustrins utveckling och kom härigenom att spela en avgörande roll för att belysa Lapplands stora industriella potential.⁵⁵ På geologins område lanserades även omfattande kartografiska projekt, som snart kunde tillhandahålla detaljerade återgivningar av landets skogar, sjöar och topologi.⁵⁶

Den botaniska forskningen följde i vissa avseenden Linné troget i spåren och fortsatte kartläggningen av växtlighet, men nu ofta med fokus på gränserna för de olika arternas utbredning, troligtvis åtminstone delvis i syfte att fastställa förutsättningarna för nya odlings- och skogsplanteringsmöjligheter.⁵⁷ De uppsaliensiska botaniker som senare skulle engagerade sig i naturskyddsfrågan - något motsvarande engagemang fanns inte bland botanikerna i Lund - verkade emellertid enligt många bedömare utifrån en ensidig uppfattning av Linnés natursyn, där de tog fasta på Linnés partikulära syn på växtligheten som bestående individer men bortsåg från den hos Linné lika viktiga föreställningen om naturen som en sammanhängande organisk (och andlig) helhet.⁵⁸ Denna uppfattning skulle prägla Uppsalabotanikernas syn på naturskyddet men gav också den botaniska forskningen en praktisk inriktning som alltså medförde många användningsområden utanför den inomvetenskapliga teoribildningen.⁵⁹

Den vetenskapliga upptäckarglädje som beskrivits ovan sträckte sig även långt utanför landets gränser, där den resulterade i våghalsiga expeditionsresor som omvandlade synen på vetenskapsmannen från en distanserad teoretiker till en beundransvärd äventyrare i nationens tjänst.

52 Eriksson, *Kartläggarna*, s. 103

53 Ibid., s. 104

54 Ödman et al., *Vildmarken och välfärden*, s. 90-91

55 Ibid., s. 91

56 Eriksson, *Kartläggarna*, s. 105-106

57 Ibid., s. 124-125

58 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 90

59 Eriksson, *Kartläggarna*, s. 128

Gunnar Eriksson refererar talande till denna tid som ”den svenska naturvetenskapens vikingaålder”.⁶⁰ Upptäcktsresorna kunde gå till sådana avlägsna platser som Sydamerika, Afrika och Västindien men de strapatser som särskilt fångade folkets nyfikenhet och entusiasm var resorna med destination Arktis.⁶¹ 1861 företog Otto Torell sin tidigare nämnda resa till Spetsbergen med så många som sju naturforskare i följe (däribland fanns alltså Nordenskiöld och Quennerstedt), en resa som kom att utgöra förebilden för ett stort antal kommande expeditioner i samma tappning.⁶²

2.3.3 Patriotiska och evolutionistiska perspektiv på industrialiseringen

Utöver den liberala ideologins starka försvar av äganderätten och marknadsekonomi motiverades den tilltagande industrialiseringen även av nationalistiska visioner om tillväxten som nyckeln till nationell blomstring. Medan den gamla patriotismen hade förlorat sig i ett nostalgiskt vurmande för stormaktstidens krigsframgångar präglades den nya fosterlandskärleken istället av en optimistisk, framåtblickande och fredlig idé om hur Sverige nu stod inför en ny storhetstid, definierad av vetenskapens och industrialiseringens många landvinningar. Den svenska naturen och i synnerhet skogen fick symbolisera landets unika rikedom och potential som genom folkets kunskaper och driftighet snart skulle återföra Sverige till sin plats bland Europas stora nationer. Bosse Sundin skriver om denna tidsanda att: ”Torvmossen, skogen och andra naturliga storheter blev nationella symboler med oändligt djupare värde än hjälte- och krigarkonungar som Gustav II Adolf och Karl XII”⁶³

Även evolutionistiska tankegångar var vanligt förekommande bland de som resonerade över industrialiseringens förtjänster. Ofta uttrycktes att Norrland med sina vidsträckta skogar och rika mineraltillgångar kunde liknas vid en naturens skattkammare som skulle förse landet med betydande fördelar för den svenska nationens ”kamp för tillvaron”.⁶⁴

Argumenten för industrialiseringen av skogsbruket på jordbrukets bekostnad fördes ofta i socialdarwinistisk anda, där det småskaliga jordbruket med dess begränsade och mångsidiga nyttjande av skogens resurser ansågs tillhöra ett lägre utvecklingsstadium; nu var tiden mogen för nästa steg i samhällets utveckling, där arbetsdelningen skulle tillta, specialiseringen öka och industrierna växa i storlek.⁶⁵ Initiativ till regleringar av skogsindustrin bemöttes också utifrån evolutionistiska argument

60 Eriksson, *Kartläggarna*, s. 139

61 Ibid., s. 142-143

62 Ibid., s. 140

63 Sundin, *Från rikspark till bygdemuseum*, 181

64 Sverker Sörlin, ”Norrlandsfrågan: Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet” i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 266

65 Ibid., s. 278, 284, 286

som avrådde från att ingripa i den naturliga – och önskvärda – samhällsutvecklingen.⁶⁶

2.3.4 Civilisationskritik

Denna vetenskapliga och industriella frammarsch emottogs emellertid inte med odelad entusiasm. De stora samhällsförändringar som den tilltagande industrialiseringen med all säkerhet tycktes utlova väckte snart en oro för vad allt detta skulle innebära för människans välmående i både materiellt men kanske framförallt andligt hänseende. Gemensamt för den ganska brokiga skara civilisationskritiker verksamma omkring sekelskiftet var som jag tidigare nämnt misstron mot den tekniska utvecklingen och den industrialisering och urbanisering som man menade både fysiskt och andligt alienerade människor från sin sanna hemvist i samklang med naturen.⁶⁷

2.3.5 Ruskinrenässansen i Sverige

Med stigande oro betraktades England som ett varnande exempel på den fullbordade industrialiseringens ödeläggande av naturlandskapen och den miserabla, andefattiga tillvaro som tycktes ofrånkomlig i de framväxande fabrikssamhällena. Den liberala ideologin förknippades med själlös materialism och en omätlig vinningslystnad som i profitens namn inte drog sig för att välta omkull alla samhällets grundvalar. Från England hämtade civilisationskritikerna emellertid inte bara skräckexempel utan också inspiration. Till den engelska civilisationskritikens förgrundsgestalter hörde med all säkerhet poeten, författaren och konstkritikern John Ruskin. Skönhetsälskaren Ruskin var en kompromisslös kritiker av det framväxande engelska industrisamhället och i ett stort antal skrifter fördömde han de smutsiga industrierna och massproduktionens utarmning av tillvaron och av det skönhetssinne som han ansåg vara förutsättningen för människans välmående och moraliska förmåga.⁶⁸

Omkring sekelskiftet uppblossade i Sverige ett stort intresse för John Ruskins idéer och verk; Bosse Sundin talar om något av en "Ruskinrenässans"⁶⁹ och Ronny Ambjörnsson menar att denna till stor del berodde på det stora intresse för Ruskins idéer som fanns hos Ellen Key.⁷⁰ Key, som måste ses som en av de mest framstående intellektuella i Sveriges offentlighet omkring sekelskiftet, tilltalades starkt av Ruskins idéer om skönhetens värde och det kreativa skapandet som en förutsättning för

66 Sörlin, *Norrlandsfrågan*, s. 281

67 Paulsson, *Revolt mot industrisamhället!*, s. 1-2

68 Ibid., s. 28

69 Bosse Sundin, "Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården" i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 346

70 Ronny Ambjörnsson, *Ellen Key: en europeisk intellektuell*, Bonnier, Stockholm, 2012, s. 432

mänskligt välmående. Både skönheten och kreativiteten hade enligt Ruskin och Key offrats under masstillverkningens utbredning, men Ellen Key hyste till skillnad från Ruskin ett visst mått av tilltro till den modernisering av samhället som enligt henne skulle kunna styras om för att bättre tillfredsställa befolkningens materiella och andliga behov.⁷¹

Det svenska intresset för John Ruskins idéer medförde att ett stort antal av dennes skrifter översattes till svenska och ett ambitiöst personporträtt tecknades i tidningen *Ord och Bild*, i vilket artikelförfattaren, kvinnorrättskämpen Frigga Carlberg, konstaterade: ”Må vara, att han icke, som han önskat, fått järnvägstågen att stanna, maskinerna att rosta och fabriksbruset att tystna, men han är dock en av dem, som kraftigast väckt skönhetslängtan till lif hos sin samtid, och detta är en stor gärning”.⁷²

I många av de texter som kunde läsas i svensk översättning beskrev Ruskin ursinnigt hur fabriker förestade vattnet och luften och hur sjukdomar spreds där industrisamhället växte fram. Ruskin skriver hur det nya samhället givit egoismen fritt spelrum och uppmuntrat till ett själviskt bejakande det materiella välstånd som också förde med sig förskjutningen av alla högre ideal.⁷³

I Ruskins civilisationskritik framgår också ett religiöst förhållningssätt till naturen, i skriften *Hvad vi skola älska och vårda*, översatt till svenska 1898, skriver han: ”De enklaste föremål i naturen äro sällsamt besjälade av känslan af gudomlig närvaro. Träden och blommorna tyckas alla på visst sätt vara Guds barn och vi själfva, deras kamrater, skapade af samma ämne som de [...]”.⁷⁴ Här ser vi hos Ruskin ett exempel på den så kallade *fysikoteologiska* synen på naturen som ett uttryck för Guds försyn, vilken vi kommer att stifta närmare bekantskap med längre fram i denna uppsats.

2.3.6 Konservativ civilisationskritik

I sekelskiftets Sverige hade således John Ruskin kommit att göra sig sig känd som en prominent och kompromisslös kritiker till allt vad industrisamhället kunde innebära. Det var kanske i synnerhet bland de socialistiskt orienterade rörelserna som man tog till sig idéerna hos John Ruskin och dennes lärjunge William Morris, som stöpte om Ruskins konservativa kritik i den utopiska socialismens skepnad.⁷⁵ Men Ruskin inspirerade också en konservativ civilisationskritisk rörelse i Sverige, som även denna uttryckte sin oro över den långtgående ekonomiska liberalismen och det hot mot den

71 Ambjörnsson, *Ellen Key*, s. 431-433

72 Frigga Carlberg, ”John Ruskin” i *Ord och bild: illustrerad månadsskrift [Elektronisk resurs]*, P. A. Norstedt & söner, 1898, s. 128

73 Paulsson, *Revolt mot industrisamhället!*, s. 21,27

74 *Ibid.*, s. 19

75 *Ibid.*, s. 5

etablerade ordningen som denna tycktes föra med sig.⁷⁶

De konservativa civilisationskritikerna appellerade ofta till den tidigare nämnda nationalkänsla som genomsyrade 1800-talets sista årtionden. Även om de nationalistiska visionerna om Sveriges stundande storhetstid i många avseenden skulle förknippas med industrialiseringens mest entusiastiska förespråkare så kunde alltså dessa föreställningar återopas i olika syften; i fosterlandskärlekens namn kunde diktare som Verner von Heidenstam även uttrycka rädslan över att det ursprungligt svenska skulle gå förlorat i och med industrisamhällets framfart och de stora samhällsomvandlingarnas nya livsvillkor.⁷⁷ 1891 invigdes Skansen, som grundades av Artur Hazelius i ett försök att bevara något av den gamla svenska bondekultur som han befarade nu successivt höll på att försvinna genom de stora industriernas utspridning. För Hazelius var det framförallt denna naturnära bondebefolkning som stod i andlig och organisk förbindelse med den svenska nationens ursprungliga kultur,⁷⁸ här framträder en syn på relationen mellan naturen och folket som kommer att utforskas närmare i uppsatsens nästkommande avsnitt.

En återkommande farhåga hos de konservativa civilisationskritikerna, som ofta bestod av adel, brukspatroner och prästerskap, var enligt Sverker Sörlin just oron för den svenska allmogens marginalisering och stundande försvinnande. Bondebefolkningen betraktades som garanten för stabilitet i det samhälle som nu hotades av industrimännens ökade inflytande och städernas allt större oberäkneliga massor av lösryckta fabriksarbete.⁷⁹ I denna oro identifierar Sörlin således också ett rent politiskt klassintresse, där bevarandet av den självägande bondebefolkningens fortlevnad hoppades kunna reducera tillströmningen av arbetare till städernas stora industrier.⁸⁰

Sörlin identifierar även en rasbiologiskt präglad konservativ civilisationskritik som framhöll städernas degenererande inverkan på befolkningen och hur samhällskroppen, betraktad som en sammanhängande organisk helhet, skulle råka i obalans om någon beståndsdel – i detta fall bondebefolkningen – skulle decimeras.⁸¹

En kulturyttring där dessa civilisationskritiska idéer kunde skönjas var den så kallade Ungdomsrörelsen som bildades under tidigt 1900-tal med Verner von Heidenstam, konstnären och poeten Olof Thunman men också den socialdemokratiska folkbildaren och naturskyddsförespråkaren Karl-Erik Forsslund som drivande krafter. Ungdomsrörelsen hade som målsättning att väcka

76 Sörlin, *Norrlandsfrågan*, s. 273

77 Paulsson, *Revolt mot industrisamhället!*, s. 7

78 *Ibid.*, s. 7

79 Sörlin, *Norrlandsfrågan*, s. 291-292

80 *Ibid.*, s. 296-298

81 *Ibid.*, s. 299-300

fosterlandskärleken hos de nya generationens svenskar och utbilda dem till sunda och historiskt medvetna förvaltare av nationens framtid. Detta skedde bland annat genom att de många deltagarna fick ägna sig åt lek och idrott och undervisning i estetik och kulturhistoria, men ungdomsrörelsen präglades också till stor del av kritiken mot smutsiga industrier och den alienation och degenerering som den tilltagande urbaniseringen och fixeringen vid nytta ansågs föra med sig.⁸²

En ytterligare form av konservativ civilisationskritik framfördes under denna tid av människor med en religiöst färgad natursyn, inte sällan tillhörandes aristokratin. Dessa såg i den vilda naturen och det småskaliga bruket av naturens tillgångar en gudomligt inrättad ordning som människan därmed inte borde distansera sig ifrån. Människan hade tilldelats ett ansvar att förvalta Guds skapelse och fick därför inte vara hänsynslös eller girig i sitt nyttjande av naturresurserna. De hinder som stod i vägen för en ökad exploatering av naturen – exempelvis den långa vintern i norra Sverige – betraktades av dessa kristna civilisationskritiker som medvetna inrättningar i naturen som förhindrade människan från att helt låta sig behärskas av det förtärande vinstintresset.⁸³

2.3.7 Civilisationskritik och naturskydd

I den musealt orienterade naturskyddsrelsens argumentation för naturminnesmärken av orörd natur kan man påvisa både den industriella framstegstanken och en, låt vara begränsad, form av civilisationskritik. I samband med Svenska naturskyddsföreningens bildande skrev redaktören till föreningens första årsskrift, Thor Högdal, i denna skrift:

Till sist må kraftigt betonas, att naturskyddsrelsen ingalunda ställer sig oförstående eller fientlig gentemot det praktiska livets kraft och odlingens och industriens sunda utveckling. Hvad vi naturskyddsvänner vilja söka bekämpa är endast den tanklöshet eller det hänsynslösa förvärfbegär, som tar sig uttryck i uppenbar vandalisering af naturen, samt den råa materialistiska tidsanda, som rycker på axlarna åt alla ideella sträfvanden och icke vilja erkänna de estetiska krafvens berättigade plats vid sidan af praktiska och ekonomiska hänsyn"⁸⁴

En annan och några årtionden äldre strömning inom naturskyddsrelsen var den svenska djurskyddsrelse som växte fram under 1870-talet. Till skillnad från de tidigare nämnda naturskyddsförespråkarna, ofta med rötter inom naturvetenskapen, grundade djurskyddsrelsen sitt engagemang på en religiös föreställning om människans moraliska förpliktelser gentemot den natur

82 Sörlin, *Norrlandsfrågan*, s. 268, Paulsson, *Revolt mot industrisamhället!*, s. 7

83 Sörlin, *Norrlandsfrågan*, s. 301-302

84 Thor Högdahl, "Naturskyddsfrågans utveckling i Sverige", i *Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift [Elektronisk resurs]*, 1910, s. 23

hon hade blivit satt att förvalta.⁸⁵ En argumentation för djurskyddet med påtagliga inslag av civilisationskritik finner vi hos adjunkten och fornforskaren Per Säve, i dennes artikel ”Sista paret ut!”, som publicerades 1877 i *Jägareförbundets tidskrift*. Säves inlägg i djurskyddsdebatten ger uttryck för en dyster vision om en framtid, där landets (och övriga världens) under Linnés dagar så rika djurliv nästintill har utplånats av människans hänsynslösa framfart. Han skriver:

Så äro Sveriges flåhackade gräsvallar, uttappade vattendrag och glesa, eländiga skogar nu allt tommare på djur, öde och tysta; borta äro ock mest av alla våra småfåglar, som fordom med sina sånger livade mark och lundar, med ett ord all denna rikedom fullhet i naturen, som lyfte folkets sinne upp till Skaparen och var jägarens fröjd [...]⁸⁶

Den nöjesjakt som gärna företogs hos de bättre bemedlade samhällsskikten fyllde Säve med avsmak varmed han deklarerade att nöjen eller vinstintressen aldrig kunde vara skäl nog att så hänsynslöst utarma djurlivet.⁸⁷ Den största och mest övergripande åtgärden som föreslogs av Säve var den att upprätta en internationell lagstiftning som noga fastställde människans skyldigheter gentemot det vilda djurlivet. På detta sätt skulle en förnuftig och harmonisk samlevnad mellan människor och djur så småningom kunna infinna sig.⁸⁸

Den kristna förvaltningstanken att naturen och djurlivet finns till för människan att nyttja men inte utarma förekommer också med tydlighet hos Säve. Djuren är människans att förfoga över, antingen som tamdjur eller föremål för jakt. Det gäller däremot att noga hushålla med dessa tillgångar och låta dem inspirera till vördnad inför skapelsen och Gud.⁸⁹ Slutligen bör också nämnas att Säve – på ett sätt som tycks ha varit representativt för djurskyddsrörelsen i stort⁹⁰ – inte kunde tänka sig att inkludera alla vilda djur i sin skyddslagstiftning. Han skiljde bokstavligt talat på djur och ”odjur” som järv, räv och hök, vilka måste betraktas som människornas fiender när de rev boskap och utarmade skogarnas småviltsbestånd.⁹¹

85 Sundin, *Från rikspark till hembygdsmuseum*, s. 153-154

86 Per A. Säve, ”Sista paret ut!”, i *Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift [Elektronisk resurs]*, 1915, s. 10

87 Ibid., s. 14-15

88 Ibid., s. 15-16

89 Ibid., s. 13, 15-16

90 Lundgren, *Staten och naturen*, s. 27-28

91 Säve, *Sista paret ut!*, s. 17-18

2.4 Folket och naturen

Bland det sena 1800-talets civilisationskritiker, vilka genom olika medel försökte upprätthålla närheten till det för-industriella samhällets naturnära tillvaro, utgjorde idén om det svenska folkets förbindelse med naturen, i synnerhet skogen, ett mycket viktigt och återkommande inslag. Föreställningen om relationen mellan människa och natur, både i materiell och andlig bemärkelse, hade sedan 1600-talet genomgått en rad dramatiska förändringar och för att förstå den natursyn som präglade tiden omkring sekelskiftet krävs därför en idéhistorisk tillbakablick och redogörelse för de mest betydelsefulla av dessa förändringar.

2.4.1 1600-talets natursyn

Den gamla idén om människans herravälde över naturen härleder idéhistorikern Karin Johannisson med hänvisning till Lynn Whites argumentation till den judisk-kristna skapelseberättelsen, som gör gällande att människan skapats som Guds avbild med resten av naturen att råda över och nyttja.⁹² Härmed vilade människans rätt att utnyttja naturen på ett gudomligt diktat, som kom att leva vidare under medeltiden och vidare präglade 1600-talets vetenskapliga revolution. Detta i synnerhet genom Francis Bacons framgångsrika argumentation för den empiriska metoden; naturen skulle enligt denna vetenskapssyn tämjas och förmås att delge sina hemligheter i mänsklighetens och civilisationens tjänst. Även den från senantiken sprungna hermetiska traditionen, med sitt syfte att komma i kontakt med och avkoda naturens osynliga krafter skulle på ett liknande sätt komma att forma 1600-talets natursyn.⁹³

Johannisson anger vidare tre faktorer som medförde att vildmarkens estetiska lockelse helt och hållet uteblev hos 1600-talets svenska bondesamhälle. Till att börja med innebar det nordiska klimatets skarpa årstidsväxlingar med korta, för jordbrukaren hektiska somrar, och långdragna, påfrestande vintrar att befolkningen var oerhört beroende av lyckade skördar, varmed den ständiga risken för missväxt och dess dödliga påföljder fick naturen att framstå som oberäknelig och nyckfull snarare än givmild och god. Det vilda skogslandskapets vidsträckta utbredning bidrog också till att denna natur, som omgav de små jordbrukssamhällenas bebyggelser betraktades som en hotfull hemvist åt både rovdjur och mytologiska varelser. Slutligen betraktades som tidigare nämnts det vilda landskapet i princip uteslutande som potentiellt produktionslandskap; några värden utöver de rent nyttomässiga tycks inte ha tillmätts naturen under denna period, åtminstone inte bland den dominerande

92 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 17

93 *Ibid.*, s. 17-18

landsbygdsbefolkningen.⁹⁴

2.4.2 Förromantik under 1700-talet

Karin Johannisson konstaterar att detta mer eller mindre fientliga förhållningssätt till den vilda naturen skulle hålla i sig under merparten av 1700-talet, för att sedan även i Sverige omvandlas i samband med förromantikens genomslag hos den framväxande medelklassen i landet.⁹⁵

Natursynen under det svenska 1700-talet präglas därtill ofrånkomligen av Carl von Linnés stora gärning för såväl vetenskapen som landets kultur. Ett utmärkande drag hos Linné var dennes fysikoteologiska natursyn. Fysikoteologin – som vi alltså även kunde återfinna hos John Ruskin – innebar alltså ett religiöst och vördnadsfullt förhållningssätt till naturen, där man överallt i skapelsen tyckte sig finna bevis på Guds kärlek och snillrikedom. Fysikoteologin kommer att behandlas än mer utförligt i det kommande avsnittet om naturen som manifestation för en högre verklighet (se sida 36). Linné var emellertid också starkt präglad av samtidens nyttotänkande, och dennes många landskapsresor företogs som tidigare nämnts i syfte att inventera landets naturområden och därefter föreslå hur dessa kunde förvaltas på bästa sätt till mesta möjliga nytta.⁹⁶

Under slutet av 1700-talet skulle emellertid förromantiken få sitt genomslag i Sverige. Ett tydligt och tidigt exempel på vad detta innebar för tidens natursyn lyfter Johannisson fram i författaren Thomas Thorild, som i sina för Sverige helt banbrytande texter beskrev känslan av samhörighet med den vilda, nordiska naturen. I romantisk anda kom Thorild att framställa naturen och människan som sammanlänkade delar i en allomfattande, andlig helhet, där naturen låter människan förnimma sin del i detta väldiga sammanhang.⁹⁷ Det är vidare enkelt att förstå hur den romantiska synen på den yttersta verkligheten som en andlig kraft (romantikens natursyn kommer även denna att avhandlas ytterligare i uppsatsens avsnitt om naturen som en manifestation av en andlig verklighet, se sid. 37) också medförde att romantikens bundsförvanter drogs till den vilda naturens otyglade livskraft och föränderlighet snarare än till den uppodlade natur som underkastats det likformiga nyttotänkandet.⁹⁸

Med den kontinentala ”alpromantiken” som inspirationskälla skulle svenska reseskildrare som Jonas Carl Linnerhjälms snart beskriva den svenska fjällvärlden som den sublimes natur vars hisnande höjder och vidsträckta landskap kunde sätta människan i förbindelse med den högre verklighetens

94 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 36-37

95 Ibid., s. 46

96 Ibid., s. 47-48

97 Ibid., s. 52-53

98 Ibid., s. 53

väldiga krafter.⁹⁹

En bit in på 1800-talet hade uppfattningen om den vilda naturens estetiska lockelse fått ett betydande genomslag i den borgerliga kulturen i Sverige. Istället för att under utlandsresor besöka den klassiska världens kulturarv, kom de schweiziska alperna att betraktas som det mest exklusiva resmålet och bland dem som inte hade råd att resa såg man gärna till att det egna hemmet kunde prydas av konst och textilier föreställandes alpmotiv.¹⁰⁰

Samtidigt medförde industrialiseringen och den borgerliga medelklassens tillväxt också att den ekonomiska liberalismens rationella nyttotänkande – ofta uppfattad som del i en positivistisk tillnyktring från den irrationella, svärmiska romantiken¹⁰¹ – skulle prägla samhället i allt större utsträckning. Genom den Svenska turistföreningens bildande 1885 blev det möjligt för den vanlige medborgaren att liksom samtidens högt aktade upptäcktsresanden också delta i "kampen mot naturen".¹⁰² Det ursprungligen darwinistiska kampbegreppet blev förstått på detta sätt även kompatibelt med 1800-talsliberalismens individualism och idéer om konkurrensen som motorn för det mänskliga framsteget. Turiströrelsen präglades emellertid också av den romantiska och i någon mån civilisationskritiska föreställningen om att i naturen komma i kontakt med det större sammanhang som civilisationen hade fjärmat människan ifrån. Lika så fanns en romantisk föreställning om ensamhetens värde – hur individen som allena ställdes inför naturens krafter kunde komma i kontakt med naturkraften i sitt inre och återigen bli del av det andliga världsalltet.¹⁰³ Här hade man sannolikt hämtat inspiration från den amerikanska "preservationist"- rörelsen, som på filosofisk grund argumenterade för att det måste finnas vidsträckt orörda naturområden dit människan kan söka sig för att komma undan civilisationens konstlade livsvillkor.¹⁰⁴

Svenska turistföreningens förste ordförande Fritjof Holmgren sammanfattar denna anda i svensk kontext väl när han i årsskriften författade följande uppmaning: "Styr som örnen din färd till fjällen: här finns ensliga, tysta ställen, där du kan träffa dig själv ifred."¹⁰⁵

2.4.3 Nationalromantiken

Under det senare 1800-talet skulle denna eskapism tillsammans med tidens nationalistiska

99 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 54-55

100 Ibid., s. 68

101 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 96

102 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 70-71

103 Ibid., s. 71

104 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 92

105 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 72

anda också inspirera en längtan tillbaka till det pittoreska, omedelbart tilltalande landskapet¹⁰⁶ Idealiseringen av landsbygdens natur, folk och traditioner skulle snart blomma ut i den svenska nationalromantiken. Särskilt tilltalande för den tillbakablickande, nationalromantiska föreställningsvärlden blev Dalarna med sin utpräglade allmogekultur och för Sverige så betydelsefulla historia. Om Dalarnas landskapsbild skriver Karin Johannisson: ”Utöver en ovanlig folkloristisk rikedom fann man här också urtypen för det pittoreska landskapet – växlingar mellan odlat och vilt, bördiga ängssluttningar gömda i storslagen fjällnatur med vallpojkar och fåbodfolk som dekorativa påminnelser om civilisationens betryggande närhet”.¹⁰⁷

Hos nationalromantikens "fysiska patriotism"¹⁰⁸ uttrycktes uppfattningen att naturen som sådan utgjorde uttrycket för den svenska identiteten. Särskilt framträdande för denna uppfattning blev Verner von Heidenstam som i diktsamlingen *Vallfart och vandringsår* längtade hem; "men ej till människor! Jag längtar marken, jag längtar stenarna där barn jag lekt!"¹⁰⁹

De konstnärliga skildringarna av Sveriges regionala miljöer togs under denna tidsperiod upp av de skickligaste namnen inom svensk konst, däribland Carl Larsson, Bruno Liljefors, Anna Boberg och Anders Zorn. Från Konstnärsförbundet som bildades 1886 deklarerades högtidligt att konstnären hade till uppgift att förena landets medborgare och väcka till liv deras kärlek till Sveriges natur.¹¹⁰

Om det svenska folklynnets skrev statistikern Gustaf Sundberg 1911: "Häri står svensken i skuld till Linné, men naturdyrkan är äldre än så, ja den [...] ligger i vårt folks lynne från begynnelsen."¹¹¹ Nationalromantikens stora intresse för den gamla nordiska mytologin knöt också an till denna mytomspunna samhörighet med naturen, och i synnerhet skogen, där ju själva universum i asken Yggdrasil tog formen av ett jättelikt, livsgivande träd.¹¹²

2.4.4 Folk och natur i naturskyddsfrågan

Ett tidigt exempel på idén om folkets relation till naturen i naturskyddsdebatten kan ses redan 1880 i Adolf Erik Nordenskiölds tidigare nämnda riksparksförslag. Inledningsvis hyllar Nordenskiöld den pågående industrialiseringens framfart, vilken han tidstypiskt ser som en större nationell framgång än stormaktstidens militära segrar: "Förändringen medför lycka och välstånd för millioner och utgör den

106 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, 30-31

107 Ibid., s. 69

108 Ödman et al., *Vildmarken och välfärden*, s. 137

109 Ibid., s. 137

110 Haraldsson, *Skydda vår natur!*, s. 66

111 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 131

112 Ibid., s. 133

rätta måttstocken på ett lands utveckling. Mer stolta böra därför alla bildade folk vara öfver framsteg på detta område än öfver segrar på våldets stråt"¹¹³

En varm känsla för naturen och dess relation till det fosterländska förflutna ska emellertid ge sig tillkänna i kommande stycken, där Nordenskiöld trots sin utvecklingsoptimism också beklagar sig över hur människans nya herravälde över naturen är på väg att förändra de gamla landskapen till oingenkännlighet:

I en framtid, som sannolikt ej är långt aflägsen, skall det därför blifva svårt att få en fulltonig föreställning om den natur, med hvilken våra stamfäder hade att kämpa deras första strid, som närt nordbons aldrig kuvade fosterlandskärlek och fostrat dess djärfva krigarskaror, som utgjort det vidsträckta museum, där alla våra forskare och konstnärer börjat sina studier, som bildar grundtonen i våra skalders sånger, i våra fäders och vår egen lifsåskådning.¹¹⁴

Strävan efter att upprätthålla bandet mellan folk och natur kom också till uttryck i konservatorn Gustaf Kolthoffs skrifter. Kolthoff kan i många avseenden betraktas som en deltagare i den nationalromantiska idéströmning som såg kärleken till naturen som en del av och förutsättningen för kärleken till sitt fosterland.

I inledningen till den populärvetenskapligt hållna naturhistoriska essäsamlingen *Ur djurens lif*, publicerad 1899, skriver Kolthoff: "Få länder äga en rikare och härligare natur än vårt eget. Kännedomen om denna, kärleken till denna måste i hög grad bidra till höjandet af fosterlandskärleken – en af de ädlaste af alla känslor."¹¹⁵

Kolthoffs bok var skriven i syfte att främja fosterlandskärleken genom att återuppväcka den naturkänsla som han befارade skulle gå förlorad hos de yngre generationerna, vilka jämfört med äldre tiders bondebefolkning levde sina liv med ett större avstånd till skog och mark.¹¹⁶ Liknande projekt för att främja naturkänslan lanserades under sekelskiftet i de svenska skolorna, där man bland annat genom utevistelser och sjungandet av visor om livet i skog och mark försökte väcka ungdomens kärleken till naturen.¹¹⁷ Den tidigare nämnda Ungdomsrörelsen kan också tolkas i ljuset av en sådan strävan.

Kolthoffs egen kärlek till naturen och starka känsla av samhörigheten mellan människa och

113 Nordenskiöld, A. E. *Förslag till inrättandet af riksparker i de nordiska länderna*, s. 10

114 Ibid., s. 10

115 Gustaf Kolthoff, *Ur djurens lif [Elektronisk resurs] : skildringar. D. 1*, Stockholm, 1899, s. 3

116 Ibid., s. 3

117 Haraldsson, *Skydda vår natur!*, s. 71

natur skiner tydligt igenom i texten. Han skriver: ”Den som har förmågan att se det stora, sköna och underbara i naturen, behöfver aldrig känna ledsnad. Hvarje fågel, hvarje insekt och blomma är hans vän, och känner han dem är han aldrig ensam.”¹¹⁸ Denna förtröstansfulla förtrogenhet med naturen kommer också till uttryck i skriften *Minnen från mina vandringar i naturen*, i vilken Kolthoff med värme och påfallande inlevelse delar med sig av sina naturupplevelser, från barndomens muntra skogsutflykter till äldre dagars spänningsfyllda jaktäventyr.¹¹⁹

I slutet på sin skrift ger Kolthoff uttryck för ett helhetsperspektiv på naturen som också är värt att uppmärksammas. Här beskrivs hur alla levande varelser i naturen hänger samman med varandra i en kedja vars jämvikt måste bibehållas för att inte bringa obalans i helheten:

Vår djurvärld är en sammanhängande kedja, hvori den ena länken gnager på den andra, och att svåra rubbningar måste uppstå, när människan ingriper och ur denna kedja rycker bort en länk som hon sedan ej kan ersätta. Mången tror sålunda att det vore en välgärning för våra småfåglar, om alla deras fiender utrotades, och jag undrar alls ej på att man tänker så. [...] Säkert är dock, att naturens lagar äro visare inrättade än människans och att denna strid djuren emellan är nödvändig för att ett rikt djurlif skall kunna existera.¹²⁰

Kolthoff tycktes alltså se värdet av en upprätthållen balans i vad vi idag kanske skulle benämna som ekosystemet, men det sätt på vilket balansen upprätthålls tycks däremot ha varit av mindre vikt för honom. Detta framgår av fortsättningen texten som citerades ovan: ”Människan har bortryckt en del länkar i den långa kedjan, men dessbättre ännu hufvudsakligen endast sådana länkar, som hon själf kan ersätta. Vi ha sålunda utan fara kunnat utrota eller undantränga vargen och lodjuret, därför att vi själfva taga de djur, af hvilka dessa lefde [...]”¹²¹

Vidhållandet av alla växt- och djurarters egenvärde kan man kanske således inte tillskriva Kolthoff utan det centrala tycks (åtminstone utifrån den natursyn som framgår ur dessa återgivna passager) vara att det finns någon som kan utföra varje livsforms specifika uppgift för att upprätthålla den naturliga balansen.

118 Haraldsson, *Skydda vår natur!*, s. 3

119 Gustaf Kolthoff, *Minnen från mina vandringar i naturen*, 2. uppl., Skoglund, Stockholm, 1913

120 Ibid., s. 645

121 Ibid., s. 646

2.5 Naturen som manifestation av en högre verklighet

Den nya Sverigebild som växte fram under denna händelserika period präglades som vi har kunnat se av idén om den historiska och organiska samhörigheten mellan det svenska folket och Sveriges natur. I *Vildmarken och välfärden* hänvisar författarna till Heidenstamforskaren Staffan Björck, som menade ett en förutsättning för att denna föreställning skulle växa fram var den naturvetenskapliga grundsyn som ännu präglades av romantikens idealism och "fysiologiska mystik".¹²²

Såväl under förromantiken som under det tidiga 1800-talets blomstrande romantiska idealism och vid tiden omkring sekelskiftet – som fortfarande präglades av arvet från romantiken – kan skönjas en återkommande överlappning mellan de naturvetenskapliga och estetiska intressena. De största av romantikens författare och filosofer som Rousseau, Wordsworth och inte minst Goethe uppvisade ett stort intresse för naturvetenskapens upptäckter och verksamhet, och hos vetenskapsmän som Alexander von Humboldt kunde man ofta läsa om dennes hänfördhet inför naturens fulländade inre harmoni.¹²³

För att förstå hur den romantiska filosofin och naturvetenskapen frammanade denna starka känsla för naturen behöver vi studera några av romantikens centrala idéer närmare, men innan dess följer en kortare redogörelse för den fysikoteologiska idéströmning som med utgångspunkt i den kristna skapelseberättelsen också gav uttryck för en syn på naturen som en manifestation av en högre, och andlig dimension.

2.5.1 Fysikoteologin

Fysikoteologin innebar som tidigare nämnts föreställningen om att det överallt i skapelsen fanns tydliga bevis på Guds existens och godhet. Allt i naturen tycktes hänga samman och fungera på ett sätt som vittnade om att det fanns en storslagen plan som omfattade hela världen, och därmed fanns också i naturen en inneboende meningsfullhet, som kunde skönjas till och med i det minsta och mest oansenliga av grässtrån.

Den naturforskare som tillgodogjorde sig kunskaper om växternas beståndsdelar och funktionssätt kom härmed på sätt och vis också i kontakt med Guds tänkande under skapelseakten.¹²⁴ Denna föreställning gav därför upphov till starka religiösa incitament hos de fysikoteologiskt inspirerade naturforskarna att tränga så djupt in som möjligt i naturens inre strukturer och

122 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 135

123 Allan Ellenius, *Bruno Liljefors*, Carmina, Stockholm, 1981, s. 181

124 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 91,93

funktionssätt.¹²⁵ Men parallellt med denna inställning fanns hos fysikoteologin, och i synnerhet sådan den skulle framträda hos Carl von Linné, också en kontemplativ, innerlig sida som bjöd in till förundran över naturen och manade människan att hysa omsorg, även om de lägre arterna, för att upprätthålla balansen och harmonin i naturen, som ytterst måste betraktas som den heliga manifestationen av Guds givmilda storhet.¹²⁶ Linné talade bland annat om studiet av naturen som att ”se Gud på ryggen och hisna”.¹²⁷

Hos fysikoteologin förekom således uppfattningen att alla ting i naturen ingick i Guds samlade vision. Gunnar Eriksson konstaterar att detta förhållningssätt och romantikens idéer om världen som en gudomlig helhet knappt kunde urskiljas från varandra.¹²⁸

2.5.2 Den romantiska filosofin

Trots sina omåttliga framgångar skulle kunskapsanspråken hos 1700-talets empiriska vetenskap mot slutet av århundradet komma att ifrågasättas av romantikens filosofer och vetenskapsmän. Dessa menade för det första att den empiriska metoden inte kunde tillhandahålla några obestridliga sanningar om världen eftersom empirikerna förlitade sig på den bedrägliga sinneserfarenhetens trogna korrespondens med verkligheten. Därtill menade man att den materialistiska naturvetenskapens allt större tolkningsföreträde även i religiösa frågor innebar en andlig utarmning av den levda tillvaron eftersom existensens alla mysterier antogs ha torftigt mekaniska, empiriskt verifierbara svar - svar som emellertid knappast kunde godtas av den som av goda skäl betvivlade empirismens vägar till sann kunskap.¹²⁹

De romantiskt influerade vetenskapsmännen agerade inte enbart utifrån en upplevd frustration över den empiriska vetenskapens oförmåga att producera svar på livets viktigaste, existentiella frågor utan man var även mycket inspirerade av den filosofi – i synnerhet filosofin hos Immanuel Kant – som gjorde anspråk på att kunna säga något om verklighetens innersta väsen (även om det för Kants del snarare handlade om att rita upp kunskapens gränser gentemot denna oåtkomliga ”värld-i-sig”).¹³⁰

Kants uppdelning mellan den tillgängliga världen - som framträder för människan formad av det mänskliga förnuftets kategorier - och världen av ”noumenon”, utom räckhåll för

125 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 94

126 Ibid., s. 94

127 Johannisson, *Det sköna i det vilda*, s. 49

128 Gunnar Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala : Univ.,Uppsala, 1962, s. 57

129 Ibid., s. 2

130 Ibid., s. 3-4

sinneserfarenheten och kunskapen, skulle övertas av de romantiska filosoferna med modifikationen att man helt sonika gjorde sig av med den senare och obegripliga ”världen i sig”. Den enda som existerade var nu världen sådan den konstituerades av människan genom förnuftets kategorier. Detta eliminerande av yttervärlden innebar att en oändlig horisont öppnades upp för det enskilda subjektet, som ju härmed kunde sägas skapa hela världen.¹³¹

Den första att framföra denna svindlande argumentation var den tyska filosofen Johann Gottlieb Fichte, och därefter tog lärjungen Friedrich von Schelling vid, vars huvudsakliga gärning bestod i att utforska den romantiska filosofins implikationer för relationen mellan människa och natur. Till sitt innersta väsen bestod naturen enligt Schelling av ett andligt, allomfattande förnuft. Samma andliga ”vara” manifesterade sig i allt som existerade och förenade därför människa och natur, som på ett djupare plan antogs agera efter samma principer, sprungna ur den allomfattande världsanden.¹³²

Schellings romantiska filosofi vilade också på antagandet om den yttersta verkligheten som konstituerad av två dynamiska krafter. Det var i mötet mellan den positiva och den negativa kraften – vilka sågs som inneboende motsatser hos en och samma andliga helhet - som materien kunde ta form.¹³³

2.5.3 Den romantiska naturvetenskapen

Gunnar Eriksson slår fast att Schelling var filosofen framför alla andra som försåg den romantiska naturvetenskapen med dess kunskapsteoretiska bas, utifrån vilken empiriska undersökningar kunde kompletteras och förstås genom den deduktiva idealismens insikter.¹³⁴

Under tidigt 1800-tal var den naturhistoriska forskningen, i synnerhet botaniken fortfarande starkt präglad av det linnéanska arvet. Botanikernas verksamhet var inriktad mot att klassificera växterna så att varje planta kunde ta plats inom sin respektive kategori inom växtriket. Denna botaniska vetenskap befann sig emellertid i något av en kris sedan man funnit en stor brist i Linnés systematiska kategoriseringar, baserade på utformningen av växternas sexualsystem. Sexualsystemet ansågs nämligen vara en av vetenskapen artificiellt konstruerad anordning, med många praktiska fördelar för forskare och studerande, men knappast ett uttryck för växtrikets egentliga, *naturliga*

131 Gunnar Eriksson, *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*, Gidlund, Hedemora, 1993, s. 25

132 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 5

133 Ibid., s. 5

134 Ibid., s. 5

indelning, i vilken de sammanförda arterna befann sig ett faktiskt släktskap med varandra.¹³⁵ Ett sådant naturligt släktskap tänkte man bland annat skulle manifesteras sig i en likhet mellan samtliga av de ingående växternas beståndsdelar, inte liksom i sexualsystemet enbart i vissa organ.¹³⁶ Sökandet efter detta naturliga släktskap inom växtvärlden delade snart upp botanikerna i ett stort antal olika läger, där varje sammanslutning trodde sig vara nyckeln till den naturliga ordningens principer på spåren.

Resonemangen baserade sig till viss del på noggranna empiriska studier, där man jämförde enskilda former av växtlighet, men den grundläggande inställningen att det var Guds förnuftigt utformade skapelse som studerades, skulle också legitimera spekulativa tillvägagångssätt där lösningen förväntades uppenbara sig genom deduktivt tänkande och ”rekonstruktion” av Skaparens logik.¹³⁷ En tredje väg till kunskap kunde enligt Gunnar Eriksson vara den rent intuitiva, nästintill profetiska ingivelsen, där förnuftskraften i naturen tänktes kunna kommunicera med samma gudomliga förnuft inom människan och därmed leda henne till de rätta insikterna.¹³⁸

I detta trevande akademiska landskap framstod snart den romantiska naturfilosofin som den mest lovande vägen framåt. Med sin idé om världen som en sammanhängande, andlig enhet kunde romantiska naturforskare presentera ett system som transcenderade den empiriska verkligheten och inordnade studieobjekten i en högre bakomliggande ordning.

En sådan högre ordning upprättades till exempel av Lorenz Okin som skulle härleda växternas beståndsdelar så som spiralkärldsystem, rötter, blad och blommor till de fyra elementen. I alla växtklasser fanns samtliga element representerade i olika grader beroende på hur framträdande respektive organ var hos respektive grupp, härigenom kunde också den sammanhängande helheten alltid skådas i de ingående delarna – en föreställning som även denna var typisk för den romantiska naturfilosofin.¹³⁹

2.5.4 Den målmedvetna evolutionen

För att kunna begripliggöra hur naturen i alla sina beståndsdelar – från minsta sten till växter, djur och människor – var uttryck för en andlig kraft, använde sig Schelling av idén om hur den omedvetna naturen, pådriven av denna kraft, gradvis utvecklades för att slutligen nå självmedvetenhet i

135 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 11-12

136 Ibid., s. 14

137 Ibid., s. 20-21

138 Ibid., s. 27

139 Ibid., s. 32-33

människan.¹⁴⁰ Den naturliga skala som innefattade hela existensen var egentligen ett uttryck för en och samma andliga kraft eller väsen men med olika grader av utveckling i processen mot självmedvetenhet och fullkomning.¹⁴¹

Denna föreställning rymmer således likt darwinismen en utvecklingstanke, men hos den romantiska vetenskapen var det inte tal om någon blind och slumpmässig utveckling utan det handlade alltså istället om en förnuftig strävan framåt, mot allt större fulländning.¹⁴²

2.5.5 Från romantik till empirism

Under 1830-talet var den romantiska naturvetenskapens glansdagar förbi och istället uppstod en förskjutning från romantisk idealism till empirism. Under 1800-talets andra hälft fick de positivistiska idéerna hos Auguste Comte och därefter John Stuart Mill ett mycket stort inflytande. Det spekulativa sökandet efter verklighetens innersta väsen bedömdes av dessa vara ett fruktlöst och missriktat företag, istället skulle forskaren genom empiriska och experimentella tillvägagångssätt tillgodogöra sig kunskap om naturens lagar sådana de framstod genom erfarenheten.¹⁴³ Sverker Sörlin talar om denna förändring som ”den nya upplysningen”, och härmed skulle positivismen, naturalismen, agnosticisken och stundtals materialismen komma att sätta sin prägel på såväl naturvetenskapen som samhället i stort. Det var i många avseenden denna nya upplysning som sporrade liberalismens och industrialiseringens framfart, liksom vetenskapsmännens nyttoorienterade inventering av naturresurserna som avhandlades i början av denna uppsats.¹⁴⁴

2.5.6 Idealistisk morfologi

Trots naturvetenskapernas orientering mot empirismen levde aspekter av den romantiska idealismen kvar i olika former långt in på 1800-talet, detta bland annat inom den idealistiska morfologin.

Idealistisk morfologi är namnet på den romantiskt präglade naturvetenskap inom vilken man studerade och jämförde de olika organen hos djur och växter för att lokalisera likheter dessa emellan som man därmed menade även förenade dem på ett andligt plan. Den grundläggande tanken hos den idealistiska morfologin bestod av idén om hur olika livsformer kunde betraktas som olika variationer

140 Eriksson, *Västerlandets idéhistoria*, s. 32

141 Ibid., s. 35

142 Ibid., s. 39

143 Fehrman, *Lärdomens Lund: epoker, episoder, miljöer, människor*, s. 172

144 Sörlin, *Natur och kultur*, s. 96

av en gemensam ursprungstyp.¹⁴⁵ Denna uppfattning behövde inte innefatta föreställningen om en historisk utveckling, där alla arter successivt uppstått ur denna urtyp, utan lika väl kunde man tänka sig en uppsättning av olika urtyper eller en renodlat idealistisk föreställning om hur alla arter endast speglar den gemensamma idé som de alla på olika vis uttrycker.¹⁴⁶ Denna senare ståndpunkt fanns hos zoologen Ernst Cuvier, som menade att likheter olika arter emellan inte kunde förklaras genom idén att dessa arter utvecklats från en och samma urtyp – en föreställning som kommer farligt nära evolutionsteorins utvecklingslära – utan den djupt kristne Cuvier vidhöll att arternas gemensamma drag var ett resultat av att de alla uppstått ur Guds sammanhängande skapelseidé.¹⁴⁷

2.6 Naturhistoria vid Lunds universitet – från romantisk idealism till darwinism

I Lund skulle prominenta gestalter som Carl Adolph Agardh och Esias Tegnér entusiastiskt ansluta sig till den romantiska idealismens organiska helhetssyn. Dessa båda kunde i många avseenden betraktas som centralgestalter för den romantiska strömningen i Lund.¹⁴⁸

Gunnar Eriksson beskriver också den djupt troende Tegnér's natursyn som en blandning av fysikoteologi och romantisk idealism.¹⁴⁹ Tegnér inspirerades av Herders romantiska filosofi, vilken betraktade naturen som besjälad av en gudomlig kraft som drev utvecklingen framåt mot ett storslaget mål.¹⁵⁰ Gällande den spekulativa idealismen inom den naturvetenskapliga forskningen var Tegnér något mer reserverad; naturforskaren fick inte förlora sig i alltför vidlyftiga spekulationer utan måste begagna sig av empiriska undersökningar och här vara nogräknad och systematisk, men för en genomgripande studie av naturen måste det spekulativa sökandet efter kunskap om naturtingens gudomliga inre enligt Tegnér också ha sin plats.¹⁵¹

Efter sin linnéanska skolning skulle även Agardh tidigt komma att bli en passionerad företrädare för den romantiska naturvetenskapen. Det var framför andra Schellings verk som utgjorde inspirationskällan och för Agardh framstod Schellings *Naturphilosophie* så pass viktig att han lät trycka en ny tysk utgåva av boken vid sitt eget tryckeri i Lund.¹⁵² Agardh följde Schelling i uppfattningen att det bakom den organiska naturen vars livscyklar vi kan följa och studera empiriskt

145 Eriksson, *Västerlandets idéhistoria*, 68

146 Ibid., s. 69-70

147 Ibid., s. 71

148 Fehrman, *Lärdomens Lund*

149 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 108

150 Eriksson, *Västerlandets idéhistoria*, s. 31

151 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 112

152 Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 110

fanns en ursprunglig uppsättning ”urbilder” som existerade utanför den tidsbundna och föränderliga verkligheten.¹⁵³ I den romantiska naturfilosofin kunde Agardh också se en harmonisk syntes av kristen religion och naturvetenskap. Precis som hos Tegnér kunde fysikoteologin skönjas i Agardhs skrifter, i sin dagbok skriver han. ”[M]an skall läsa på växternas blad, liksom på bladen i en högre bok den Högstes verk och hans tankar”.¹⁵⁴

Det är också relevant att nämna något om Agardhs förhållningssätt till den svenska naturen och i synnerhet skogen. Under det tidiga 1800-talet protesterade Agardh nämligen kraftigt mot den liberala skogspolitiken som alltså innebar att skogen som tillhört kronan avyttrades och delades ut till privata markägare. För Agardh utgjorde nyttjandet av och vistelsen i den gemensamt förvaltade skogen själva kärnan i det svenska folkets levnadssätt och utan denna skulle man således förlora sina rötter.¹⁵⁵ Sverker Sörlin härleder även dessa föreställningar om skogens värde till Agardhs religiösa och romantiska idealism, enligt vilken naturen betraktad som en ”andlig storhet” förses med en moralisk och i slutändan gudomlig dimension. Känslan av samhörighet med denna högre verklighet sådan den manifesterade sig i naturen skulle enligt Agardh bidra till folkets moraliska fostran.¹⁵⁶

En annan romantiskt influerad naturforskare verksam vid denna tid var botanisten Elias Fries, som under den tidiga delen av sin verksamma karriär stod Agardh mycket nära. Under 1820-talet när Fries inspirerades som mest av romantikens naturfilosofi var han mycket inspirerad av Lorentz Okins idealistiska växtsystematik men skulle sedan utveckla en egen teori utifrån idén om att det naturliga systemet hörde samman med och kunde förstås genom logikens lagar.¹⁵⁷ Med åren skulle Fries successivt distansera sig från den spekulativa romantiska naturvetenskapens idealism för att istället i enlighet med sin samtid framhålla det empiriska närmandesättets förtjänster. Fries skulle dock aldrig överge den romantiska grundföreställningen om att den yttersta verkligheten var andlig och organiserad i enlighet med en gudomlig ordning.¹⁵⁸

2.6.1 Darwinismens intåg i Lund

I detta avsnitt kommer jag att beskriva hur Darwins evolutionsteori togs emot och förvaltades inom den akademiska miljön i Lund, huvudsakligen avgränsat till de naturhistoriska ämnena. Först

153 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 129

154 Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 110

155 Sverker Sörlin, ”Frihetens hemman på jorden” i Gaunt, David & Ambjörnsson, Ronny (red.), *Den dolda historien: 27 uppsatser om vårt okända förflutna*, Författarförlaget., Stockholm, 1984, s. 260

156 Ibid., s. 260, 262

157 Eriksson, *Elias Fries och den romantiska biologien*, s. 321

158 Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 113

behandlas det positiva mottagandet och därefter kommer framställningen att övergå i en redogörelse över August Quennerstedts kritik av evolutionsläran.

Under det sena 1860-talet skulle Darwins utvecklingslära långsamt börja sprida sig bland forskare inom de naturhistoriska institutionerna vid Lunds universitet. Redan Fredrik Wahlgren, professor i zoologi mellan 1857 och 1877 (och därmed Quennerstedts företrädare) skulle under sin tid vid professuren introducera den komparativa anatomin inom den zoologiska forskningen, en verksamhet som snart skulle användas för att bekräfta Darwins teorier.¹⁵⁹

När Fredrik Wilhelm Areschoug 1879 tog över professuren i botanik efter den idealistiskt orienterade Jacob Georg Agardh – son och efterträdare till Carl Adolph Agardh – höll denne sin installationsföreläsning om darwinismen och försvarade den nya läran mot de olika invändningar som förts fram. Detta betraktades ännu vid denna tid som ett synnerligen radikalt tilltag av den nyutnämnda professorn¹⁶⁰, men Areschoug hade framtiden för sig och snart skulle Darwins evolutionsteori dominera de naturhistoriska institutionerna och därtill, som tidigare konstaterats, forma samhällsklimatet långt utanför landets akademiska miljöer.

I regel skulle de darwinistiskt influerade vetenskapsmän som växte upp under den förra hälften av 1800-talet inte se någon nödvändig motsättning mellan evolutionsteorin och den ofta kristet färgade idealismen. Tvärtom bestred darwinismens tidiga förespråkare, bland andra Areschoug i Lund, anklagelserna om att den nya läran skulle bana väg för materialismen. Hos dessa vetenskapsmän fanns därtill en generell tendens att vilja begränsa inflytandet av darwinismens teorier till det naturvetenskapliga verksamhetsområdet.¹⁶¹

Bland den nästkommande generationens naturforskare växte däremot fram ett helt annat förhållningssätt. Inte sällan var dessa forskare politiska radikaler i progressivt liberal eller socialistisk anda. Från att ha betraktats som naturvetenskap fick darwinismen i detta nya sammanhang en metafysisk karaktär som del i en allomfattande livsåskådning präglad av idén om det fria framåtskridandet.¹⁶² I Lund kan Quennerstedts efterträdare till professuren i zoologi, David Bergendal, ses som en representant för denna nya världssyn. Bergendal var verksam i diskussionsföreningen *Den Unge Gubben* eller *D.U.G.* – den lundsiska motsvarigheten till *Verdandi* i Uppsala – som samlade universitetets mest lovande studenter i en miljö präglad av socialistiska sympatier och den nya tidens

¹⁵⁹ Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 176

¹⁶⁰ Ibid., s. 173

¹⁶¹ Danielsson, *Darwinismens inträngande i Sverige*, s. 278-279

¹⁶² Ibid., s. 290

framstegsoptimism och empiriskt orienterade vetenskapssyn.¹⁶³ Föreställningen om kampen för tillvaron skulle i detta sammanhang inte betraktas som idén om konkurrens i bästa möjliga anpassning efter naturens eller samhällets rådande omständigheter, utan istället kunde denna idé åberopas för att motivera en samhällsomvandling i socialistisk riktning för att härmed ytterligare frigöra människans utvecklingspotential.¹⁶⁴

Darwinismen tilldelades i denna kontext också en estetisk och naturbejakande dimension. För den romantiske idealisten skulle naturen som bekant ses som en manifestation av den andliga helheten, i ständig förändring pådriven av en livsgivande kraft¹⁶⁵, men helhetstanken stod för somliga också att finna i den darwinistiska evolutionsteorin som länkade samman allt levande i den svindlande långa utvecklingskedja som descendensteorin kunde härleda tillbaka till en enda ursprunglig organism.¹⁶⁶ Denna föreställning kunde kompletteras av idén om den väldiga livskraft som drev på kampen för tillvaron och härmed inspirera en natursyn som åtminstone på ett estetiskt plan kunde föra samman romantikens svärmiska helhetssyn med darwinismens avförtrollade naturalism.¹⁶⁷ Exempel på denna natursyn finns i poeten Ola Hanssons skymningsmättade naturlyrik¹⁶⁸, i Bruno Liljefors dramatiska djur- och naturskildringar och Allan Elenius lyfter även fram Gustav Kolthoffs tidigare behandlade naturbejakande helhetsperspektiv som närbesläktad med denna strömning.¹⁶⁹ Ett ytterligare exempel finns i den tidigare nämnda botanisten, D.U.G.-radikalen och Quennerstedt-kritikern Bengt Lidforss, som i sina skrifter ofta uttryckte sin fascination för den otämjda livskraften i naturen och hur den ständigt manifesterade sig i landskapets skönhet.¹⁷⁰

2.6.2 August Quennerstedts idealistiska kritik av evolutionsläran

De naturhistoriska institutionernas mest ihärdiga motståndare till Darwins evolutionslära var ingen annan än vår egen August Quennerstedt, som utifrån sin idealistiska världsåskådning betraktade Darwins banbrytande teorier som såväl ovetenskapliga som samhällsfarliga.

Quennerstedt lade bland annat fram kritik av kunskapsteoretisk karaktär som gjorde gällande att evolutionsteorin inte kunde beläggas utifrån de epistemologiska bevis som presenterats till dess

163 Danielsson, *Darwinismens inträngande i Sverige*, s. 199

164 Ibid., s. 326

165 Ellenius, Allan, *Bruno Liljefors*, Carmina, Stockholm, 1981, s. 187

166 Ibid., s. 185, Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 177

167 Ellenius, *Bruno Liljefors*, s. 186

168 Fehrman, *Lärdomens Lund*, s. 177

169 Ellenius, *Bruno Liljefors*, s. 184, 190-191

170 David Dunér, ”Botaniska vandringar på Kullen. Om fältbotanikern Bengt Lidforss” i *Svenska Linnésällskapets årsskrift. Årgång 2013*, Svenska Linnésällskapet, Uppsala, 2013, s. 102, 108-109

fördel. Quennerstedt invänder bland annat att den konstaterade kontinuiteten mellan de nutida och de historiska livsformerna används som ett bevis för utvecklingsläran, samtidigt som denna kontinuitet ska förklaras med densamma - det rör sig med andra ord om ett cirkelresonemang.¹⁷¹ Evolutionsteorin tycks således enligt Quennerstedt omöjliga kunna bevisas genom erfarenheten utan alla försök att göra detta resulterar ofrånkomligen i naturfilosofisk spekulering. Om detta konstaterar Quennerstedt att: "Naturfilosofien har utan tvivel sitt rum i vetenskapernas led; men det är högst nödvändigt, att hvarje sak nämnes vid sitt rätta namn."¹⁷²

Quennerstedt lade även fram ett antal fackvetenskapliga argument i frågan. De observerade likheterna mellan vissa arter och den gradvisa utvecklingen hos de tidigare livsformerna som konstaterats inom fossilforskningen kunde enligt Quennerstedt lika gärna betraktas som uttryck för de analogier som förenade olika livsformer därför att dessa kunde härledas tillbaka till samma urtyper.¹⁷³ Resonemanget hör hemma inom den idealistiska morfologin och 1878 skulle Quennerstedt deklarerat att den tidigare nämnda naturforskaren Ernst Cuvier måste anses vara 1800-talets mest betydelsefulla reformator inom zoologiämnet.¹⁷⁴ Liksom Cuvier konstaterar Quennerstedt att det förefaller mer rimligt att sluta sig till att de nuvarande livsformerna utvecklades utifrån en uppsättning urtyper snarare än att alla arter skulle härstamma från en och samma organism.¹⁷⁵

I skriften "Kampen om tillvaron", ursprungligen sammanställd mellan 1898 och 1899, tonar Quennerstedt emellertid ner kritiken mot den darwinistiska descendensteorin, som hävdade en gemensam härstamning för alla levande arter. Denna komponent i Darwins system gick åtminstone att förena med en harmonisk och syftesbestämd syn på naturen där utvecklingen fortskred i en bestämd riktning mot allt högre livsformer.¹⁷⁶

Mot selektionsteorins föreställning om hur det naturliga urvalet som enda faktor påverkade evolutionen i riktninglös utvecklingsprocess var Quennerstedt desto mer orubblig i sin kritik. Livets artrikedom och avancerade sammansättningar kunde omöjliga förklaras utifrån en sådan blind och slumpmässig drivkraft. För den idealistiskt orienterade Quennerstedt utgjorde i synnerhet embryologins forskningsresultat omisskännliga argument för den målinriktade utveckling som denne menade måste ligga bakom skapelsen. I ett föredrag från sommarkursernas avslutning 1906 redogör

171 August Quennerstedt, "Om öfvergångsformerna inom djurvärlden", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 130

172 Ibid., s. 140

173 Danielsson, *Darwinismens inträngande i Sverige*, s. 265

174 August Quennerstedt, "Öfver morfologiens uppgift", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 99-118, s. 105

175 Ibid., s. 106-107

176 August Quennerstedt, "Kampen om tillvaron", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 203-204

Quennerstedt för innebörden av embryologins upptäckter och dess implikationer för Darwins selektionsteori:

Men embryologien för ett helt annat språk än Darwin, ty den talar om utveckling ur bestämda inneboende anlag mot ett bestämdt mål. [...] Skola vi alltså lära något af embryologien, så blir lärdomen den, att om lifvet började här på jorden i de tänkbarast enkla former, och om ur denna början, alla varelsernas mångfald utvecklats sig genom direkt härstamning, så låg allt detta förberedt och till riktningen bestämdt i begynnelserna. Det ville agnostikern Darwin ej tro. [...] Men vi tro, att alla jordens eller, i sin rätta utsträckning, alla tillvarons krafter ha samverkat och fört det just dit.¹⁷⁷

I denna redogörelse framträder den religiöst färgad idealism som är ett återkommande drag i Quennerstedts skrifter. Föreställningen om en högre närvaro i naturen är också central i Quennerstedts kritik av idén om "kampen för tillvaron" som den drivande principen bakom livets utveckling. Även om han kunde medge att det sedan långt tillbaka varit känt att "den starke lever på den svage, och att den starke blir byte för en ännu starkare"¹⁷⁸, påpekade Quennerstedt att detta bistra sakförhållande knappast utgjorde hela bilden. Livet var också fyllt av hopp och glädje med ett oändligt antal välgörande krafter, som måhända gick samtidens konkurrensfixerade betraktare förbi.

I naturen möts oss öfverallt de största motsättningar. Blodig grymhet och själfuppoffrande kärlek; omsorgsfull beräkning och besinningslöst slöseri. Än väpnad till tänderna, än i ytterlig hjälplöshet; aflande i brånad och dödande i likgiltighet [...], strängt lagbunden som stjärnornas gång och full af tillfälligheter. Allting kan sägas om henne, och ingenting räcker till [...].¹⁷⁹

Draget av natursvärmeri blir ännu starkare längre fram i texten, när Quennerstedt konstaterar att benägenheten att reducera det levandes utveckling till en enda kamp om tillvaron måste anses vara en oerhörd förenkling som bortser från den innerliga känsla av att ingå i ett större sammanhang som våra naturupplevelser ständigt förmedlar. Människan läser ofrånkomligen in en högre mening i tillvaron och samma hänförelse inför livet tycker sig Quennerstedt kunna se runtom i naturen:

Är då allt hvad vi känna i samklang med naturen, så som själen omedelbart förnimmer det i en lyssnande stund eller fantasien omdiktat det i ord och toner, endast ett själfbedrägeri? Då är det fler än

¹⁷⁷ August Quennerstedt, "Lifvets vägar", i *Strödda skrifter*. 2, 1919, s. 181

¹⁷⁸ Quennerstedt, *Kampen om tillvaron*, s. 203

¹⁷⁹ Ibid., s. 292

vi, som äro offer för det – det hörs på koltrastens rena toner, kledrans melodier. Det är någonting, som de ej mäka stänga i sitt eget bröst, och därför fylla de med sång hela skogens sal.¹⁸⁰

I talet framgår en påtaglig poetisk förundran som stämmer väl överens med Ulf Danielssons anmärkning att Quennerstedts natursyn i många avseenden stod närmare naturälskaren och den innerliga poetens snarare än den noggranna och distanserade vetenskapsmannens nyktra betraktelsesätt.¹⁸¹

Detta svärmiska förhållningssätt kunde utan svårigheter förenas med en annan kritik än de fackvetenskapliga eller kunskapsteoretiska invändningarna, som istället behandlade darwinismens implikationer för livsåskådningsfrågorna. Danielsson konstaterar att detta gjorde Quennerstedt till en framträdande representant för en ny form av existentiellt och moraliskt orienterad kritik av darwinismen som växte fram i Sverige på bred front under 1870-talet.¹⁸²

Evolutionsteorins tilltagande inflytande betraktades av Quennerstedt som en olycksbådande utveckling mot en materialistisk åskådning, som inte bara skulle vilseleda den naturvetenskapliga forskningen utan därtill och än värre utöva ett destruktivt inflytande på samhällsmoralen i stort. Ett accepterande av selektionsteorin som reducerade livets utvecklingsprocesser till konsekvensen av naturligt urval skulle enligt Quennerstedt bana väg för den materialistiska världssyn som kunde utplåna vördnaden inför skapelsen och reducera människan till ett djur bland alla andra. Quennerstedt konstaterar att "Människan blir sålunda icke ett *utveckladt* blott ett oändligt *förvandladt* urdjur, hennes intelligens och moraliska natur är själf en produkt af verkande orsaker."¹⁸³

De tyska darwinisterna, i synnerhet Ernst Haeckels, förespråkande av idén om uralstring – det vill säga hur organiskt liv skulle kunna uppstå spontant ur icke-levande materia – framfördes av Quennerstedt som ett bevis för att darwinismens nära förbindelse med den materialistiska världsåskådningen.¹⁸⁴

I en uppsats publicerad i den kristna dagstidningen *Vårt Land* presenterar Quennerstedt en analys av Darwins personlighet, grundad på vetenskapsmannens självbiografiska anteckningar. I denna återkommer Quennerstedt flera gånger till det tomrum han tycker sig kunna skåda i Darwins själsliv, till exempel nämns hur han på äldre dagar skulle beklaga sig över hur varken konst eller poesi kunde

180 Quennerstedt, *Kampen om tillvaron*, s. 258

181 Danielsson, *darwinismens inträngande i Sverige*, s. 264

182 Ibid., s. 264

183 August Quennerstedt, "En agnostiker", i *Strödda skrifter. I*, 1919, s. 158

184 August Quennerstedt, "Om darwinismen", i *Svensk tidskrift [Elektronisk resurs]* Svensk tidskrift, Stockholm, 1871, s. 525-526

beröra honom längre.¹⁸⁵ Quennerstedt indikerar sedan att liksom den hade gjort hos Darwin berövar evolutionsteorin oss alla på känslan av förundran inför naturen – vi förundras måhända inför evolutionsteorins komplexa konstruktioner, men inte längre över den levda tillvarons under.¹⁸⁶

I Quennerstedts kritik av darwinismen framgår således en omisskännlig idealism, delvis bestående av en kristet färgad förundran inför naturen som ett uttryck för Guds närvaro i världen men också av romantikens idéer om den målmedvetna utvecklingen av livsformerna i en besjälad värld där allting hänger samman. Denna världsuppfattning och natursyn kommer att framträda ytterligare i den återgivning av Quennerstedts ord och tankar som följer i nästa avsnitt som analyserar innehållet i ”Naturen och människan”. Jag menar att denna hållning, tillsammans med den tidigare behandlade civilisationskritiska idéströmningen respektive föreställningen om samhörigheten mellan folk och natur utgör de nyckelelement som hjälper oss att förstå idéerna bakom Quennerstedts reflektioner över naturen och naturskyddet.

2.7 Naturen och människan

I denna skrift, som alltså första gången presenterades som föreläsning vid sommarkursernas avslutning, delger August Quennerstedt en betraktelse över den komplexa relationen mellan människan och naturen, och det sätt på vilket samtidens genomgripande samhällsomvandlingar riskerar att påverka denna relation. Skriften kan samtidigt läsas som en plädering för att skydda naturen utifrån en natursyn baserad på de olika perspektiv vi har studerat närmare i uppsatsens föregående avsnitt.

2.7.1 Civilisationskritik

Quennerstedt inleder sin text genom att återge det inledande stycket i Johan Ludvig Runebergs dikt ”Molnets broder”. I dikten beskriver Runeberg ett litet torp, ensamt och omgivet av den djupaste skog, men därmed också skyddat undan det våldsamma krig som samtidigt rasar i landet. Quennerstedt anmärker hur det vid första anblick så sorgset ödsliga torpet hos läsaren snart omvandlas till en ”fridens ö”, där det ligger omsluten av den trygga skogen, långt bort från krigets färor. För Quennerstedt får dikten ge uttryck för det dolda värde hos den vilda naturen som endast visar sig för den som lärt sig att betrakta den på rätt sätt.¹⁸⁷ För den som inte redan i unga år bekantat sig med

185 Quennerstedt, *En agnostiker*, s. 154-155

186 Ibid., s. 183

187 August Quennerstedt, ”Naturen och människan”, i *Strödda skrifter*. 2, 1919, s. 113-114

skogen och dess mörka stigar kan den ofta te sig främmande och hotfull. "Våra vanliga tankar förträngas, utan att veta hur, af bilder, främmande och förvandlade som i en lång aftonskugga. Så kan man bli vilse och tappa bort sig själf i skogsfruns salar".¹⁸⁸

Desto lättare är det att genast tilltalas av Lundaslättens inbjudande öppna landskap, smyckat av ängsmarkens blommor och enstaka vita kyrkor.¹⁸⁹ Dessa vyer blir emellertid alltmer sällsynta på grund av det maskindrivna jordbrukets och industriernas utbredning i det svenska naturlandskapet: "Betfälten ha börjat taga lofven av de böljande sädesfälten, och i taflan dominera nu mångenstädes höga rykande skorstenar öfver de stora sockerbrukens fönsterrika fasader. Fortiden kände ej andra sockerbruk än bikuporna".¹⁹⁰ Quennerstedt beskriver hur naturforskaren kunnat studera landskapets historia hos ekar och torvmossar och härigenom konstaterat att naturen genomgått omfattande förändringar genom årtusendena. Dessa tidigare "naturdynastiers" långsamma blomstring och sönderfall måste emellertid betraktas som någonting annat än den snabba och omfattande förändring som nu äger rum genom människans inverkan på miljön.¹⁹¹

Även om Quennerstedt bedyrar att mycket gott onekligen har sprungit ur jordbrukets effektivisering så har förändringen inte enbart varit av godo: "När människan gör naturens rikedomar till sina egna och förvandlar henne till ett odlingsfält, så är det väl icke endast vinst på hennes hand utan äfven förlust, så vidt som det är sant, att naturen en gång gömde en fullhet äfven av andra rikedomar än dem kulturen realiserade."¹⁹² I denna passage antyder Quennerstedt förekomsten av ett naturvärde som föreligger bortom de uppenbara nyttoaspekterna, något han ska återkomma till längre fram i texten. Quennerstedt refererar härefter till John Ruskins bistra kritik av industrialiseringen i Storbritannien. Han vill inte helhjärtat instämma i Ruskins syn på maskinerna som "foster av mörkrets tankar"¹⁹³ men vidhåller att Ruskins ord "äro uttryck af ett varmt och rikt hjärtas djupa smärta öfver det myckna onda, som följt i industrialismens spår och som minsann ej är i aftagande."¹⁹⁴

Liksom Ruskin talar Quennerstedt naturföroreningar och floder som förgiftas av fabrikenas avfall så att fiskarna dör (någon minsta nedsmutsning av havet menade Quennerstedt emellertid att industrierna omöjligen skulle kunna åstadkomma).¹⁹⁵

188 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 114

189 Ibid., s. 114-115

190 Ibid., s. 115

191 Ibid., s. 115-116

192 Ibid., s. 116

193 Ibid., s. 116

194 Ibid., s. 117

195 Ibid., s. 125

Quennerstedt behandlar också det allt större antalet utrotningshotade växter och djur, där han mot bakgrund av sina zoologiska kunskaper konstaterar att ett mycket stort antal djurarter, i synnerhet bland de större djuren, har dött ut genom tiderna och kommer även fortsättningsvis att successivt försvinna. Quennerstedt vill emellertid markera en betydande skillnad mellan den långsamma förändring av artbestånden som alltid har pågått och den situation som nu uppstått i skuggan av industrialiseringens framfart.¹⁹⁶ Drivna av nyttotänkandet har människorna kultiverat jorden och successivt trängt undan den växtlighet som saknat användbarhet, likaså har man behandlat de vilda djuren. Quennerstedt påpekar också att det inte enbart har rört sig om en fördrivning av konstaterat skadliga djur, utan alla livsformer som inte anses vara nyttiga röjer man gärna ur vägen till förmån för det som kan inbringa ett monetärt värde: ”Det behöver ej vara direkt skadligt, såsom rofdjuren i förhållande till hjordarna eller fjäderfäet; det är nog, att det står där och tar plats för annat, som räntar något.”¹⁹⁷

Hos Quennerstedt träder ett annat perspektiv fram, som istället framhåller värdet av den naturliga mångfalden av liv:

Naturen älskar mångfald. Det är en kärlek, som är varm, ja, brinnande i söderns länder och svalnar mot polerna. [...] Människans intressen åter gå i en helt annan riktning. Vål måste gestalternas växlingar i former och färger fröjda hennes sinnen, om naturkänslan inte blivit alldeles förkväfd; men här blir dock i första hand fråga om något annat: nyttan, användbarheten.¹⁹⁸

Quennerstedt kritiserar således den nyttoorienterade synen på naturen som även bland djur- och naturskyddets förespråkare tycks ha utgjort det dominerande betraktelsesättet. Quennerstedt framhåller också att det är omöjligt att förutsäga de otaliga konsekvenser som utdikningar, torrläggningar och andra förändringar av landskapet medför:

[V]attnet, som rann sin kos, dit nivellören ville, drog med sig små varelser af alla slag i mängd, luftblandningen öfver platsen blev en annan, värmeförhållandena andra, de kemiska förbindelserna modifierade, och detta drog med sig följder, som åter ledsagades av andra. Sådan är naturen: i det enstaka fallet och överallt.¹⁹⁹

196 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 119

197 Ibid., s. 121

198 Ibid., s. 120

199 Ibid., s. 123

I dessa återgivna passager verkar vi med andra ord kunna stöta på typiskt civilisationskritiska ståndpunkter och resonemang. Det tilltalande naturlandskapet, som blomstrar i harmoni med den kristna religionens symboler, hotas av industrierna och det maskinella - och därmed konstlade - jordbrukets utbredning som förändrar naturen på ett sätt som saknar motstycke i jordens historia. Quennerstedt uttrycker också välbekanta farhågor om att samtidens liberala nyttotänkande riskerade att avskärma människorna från den naturliga och moraliskt fostrande samhörigheten med naturen, han konstaterar att ”en död natur är dödande att umgås med.”²⁰⁰ Detta ståndpunkt delade Quennerstedt som vi har kunnat se exempelvis med John Ruskin, med våra svenska konservativa (i synnerhet kristna) civilisationskritiker och med företrädarna för Ungdomsrörelsen.

De explicita referenserna till Ruskin visar också att Quennerstedt var väl införstådd med dennes tänkande, idéer som Quennerstedt liksom många andra av sekelskiftets industrialiseringskritiker skulle applicera på den inhemska kontexten. Bilden av Ruskin, sådan den förmedlades av Frigga Carlberg i *Ord och Bild*, som en sympatisk men kanske väl kompromisslös kritiker av industrisamhället i alla dess former verkar även denna delas av August Quennerstedt.

Föreställningen om naturen som en inte bara materiell men också estetisk och andlig tillgång framträder tydligt i Quennerstedts poetiserade beskrivning av skogsfruns trolska salar och naturens varma kärlek till livet i sin mångfald.

2.7.2 Folket och naturen

Ett annat återkommande inslag i ”Naturen och människan” är resonemangen över relationen mellan det svenska folket och landets natur. Liksom många i sin samtid konstaterar Quennerstedt att den svenska naturen är nära sammanbunden med befolkningens historiska identitet och egenart:

Sveriges härliga natur, dem må möta oss i skog, äng, sjö, och strand eller i klippor ombrusade af bränningar, har i själva verket en djupare, en moralisk betydelse för oss, för vår tillvaro som ett folk, med vår särskilda uppgift bland folken, våra egendomliga gåfvor och anlag. Det är ett område där man skall känna för att förstå och älska för att kunna fatta.²⁰¹

Det är för Quennerstedt framförallt hos människorna på landsbygden, i synnerhet bondebefolkningen, som den mest betydelsefulla kännedomen om naturen och dess olika rikedomar hittills har kunnat

200 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 132

201 Ibid., s. 128

hållas vid liv.²⁰² Quennerstedt talar om den svenska allmogens uråldriga ”naturesymbolik” som en oerhört betydelsefull källa till kunskap och naturkärlek. Här uttrycks samtidigt en oro över att det nya utbildningsväsendet i sin strävan att bekämpa landsbygdsbefolkningens vidskeplighet också ska beröva dessa människor känslan av samhörighet med naturen. Om allmogens folkstro skriver Quennerstedt: ”Det låg i allt det där väl icke endast vidskepelse i ordets krassa mening, det var uttrycket för hur folkets själ en gång lefvat tillsammans med naturen.”²⁰³

För att bekämpa den från många fronter pågående avförtrollningen av naturen och istället verka för att bevara den dyrbara känsla av andlig samhörighet mellan folk och natur, måste folkbildande insatser till. ”[Naturen] måste nu på annat sätt bli lefvande igen, och – märk väl! - den göres aldrig lefvande i torra begrepp och skolmässiga formler. Det är kärleken, naturförståelsen, natursympatien, som skall göra det [...]”²⁰⁴ I en fotnot till detta uttalande lyfter Quennerstedt fram Gustaf Kolthoff som en person vars framgångsrika strävan att skapa kännedom om och samhörighet med landets natur har varit särskilt betydelsefull. Quennerstedt lyfter i synnerhet fram skrifterna *Minnen* (här får vi förmoda att det är *Minnen från mina vandringar i naturen* som avses) och *Ur djurens lif*, vilka han anser vara ”fulla både af djup naturkännedom samt af frisk och varm natursympati”.²⁰⁵ Quennerstedt konstaterar också att de kommande generationerna måste bli klokare än sina föregångare; de måste framförallt vara mindre orienterade mot kortvarig njutning och istället äga förmågan att uppskatta livets enkla och genuina källor till glädje och förnöjsamhet.²⁰⁶

Liksom en stor del av sekelskiftets konservativa civilisationskritiker framhåller alltså även Quennerstedt den svenska allmogens betydelse för ”natursympatiernas” fortlevnad. I *Naturen och människan* framgår inga referenser till klassmotsättningar eller rasbiologiska resonemang men idealiseringen av landsbygd och bondebefolkning liksom synen på relationen mellan folk och natur kommer tydligt till uttryck även hos Quennerstedt.

Betonandet av folkupplysningens viktiga roll för att återupprätta relationen mellan natur och folk känner vi bland annat igen från Ungdomsrörelsen och Gustaf Kolthoffs skrifter. Ett eget bidrag till folkbildningen, föredraget ”Hvad torvmossorna förtälja”, presenterade Quennerstedt i den konservativa studentföreningen Heimdals *Folkskrifter*. Här ingick ett flertal populärvetenskapligt hållna uppsatser i varierande ämnen, sammanställda i syfte att med utgångspunkt i konservativa

202 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 130

203 Ibid., s. 132

204 Ibid., s. 132

205 Ibid., s. 135

206 Ibid., s. 133

värderingar – till skillnad från den radikala motsvarigheten i studentföreningen Verdandis *Småskrifter* – stärka den samlade befolkningens kunnande.²⁰⁷ I föredraget förklarar Quennerstedt hur naturens egen historia kan blottläggas genom studiet av torvmossarnas förekomst och sammansättning.²⁰⁸ Utöver målsättningen att väcka folkets nyfikenhet inför naturen kan man kanske också betrakta Quennerstedts skrift som ett implicit bidrag till den museala naturskyddstanken när han med skriften implicerar att den orörda naturen är av värde för vetenskapen.

Att även Quennerstedt var inspirerad av nationalromantikens upphöjande av det svenska naturlandskapet och dess historia framgår även i det tal som Quennerstedt höll 1896 i samband med minnesfesten för Gustav Vasa vid Lunds universitet. I detta tal lyfter Quennerstedt i omisskännligt nationalromantisk anda fram Dalarnas landskap som ett särskilt härligt ”land för ett nordiskt öga [...]”.²⁰⁹ Men, säger Quennerstedt:

Det är icke midsommarängens fågring eller de i fjärran blånande åsarna, de susande skogar, älfven eller den trolska sommarnatten, som gör, att man ”längtar dit igen”, eller åtminstone icke blott detta [...] Men att detta landskapssceneri på ett alldeles särskilt sätt talar till sinnet, det är *minnets* skull.²¹⁰

2.7.3 Naturen som manifestation av en högre verklighet

I många av skriftens passager ger August Quennerstedt uttryck för en helhetssyn på naturen och det kretslopp av liv och död som upprätthåller den nödvändiga balansen mellan det levandes olika arter.

Hvarje vår drar [trädet] upp ur jorden safter till sin ofantliga nya löfskrud, nya skott, blommor och frukter; om hösten faller det sin gröna skrud och återger åt jord och luft en stor del af hvad det hämtade därifrån. Det tar och det ger i oupphörlig växling; det skall till sist återgifva allting och icke bli skyldigt jorden, som bar det, det minsta. Tänker man på alla de varelser, det under tiden födt och hägnat – insekter, fåglar o.s.v., som åter i sin ordning tjänat andra till föda, så blir det ett invecklat bokslut.²¹¹

I likhet med Gustaf Kolthoff framhåller Quennerstedt genomgående värdet av att upprätthålla balansen i naturen, och han konstaterar att människan är synnerligen dumdrigtig som utrotar de rovdjur vars roll som skadedjursbekämpare vi trots allsköns fällor och förstörelseanordningar aldrig kommer att kunna

207 Ödman et al. *Vildmarken och välfärden*, s. 155-156

208 August Quennerstedt, ”Hvad torvmossarna förtälja”, i *Strödda skrifter*. 2, 1919

209 August Quennerstedt, ”Tal hvid minnesfesten öfver Gustav Vasa”, i *Strödda skrifter*. 2, 1919, s. 193

210 Ibid., s. 194

211 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 118

ersätta. Detta beteende får vi enligt Quennerstedt snart ångra eftersom varje obalans i detta sammanhängande system ger upphov till oförutsedda konsekvenser som även drabbar människan.²¹²

Men August Quennerstedts beskrivning av det stora sammanhanget i naturen tycks också sträcka sig bortom de rent organiska sambanden i naturens kretslopp för att också – som vi tidigare sett – tillskrivas en moralisk och andlig karaktär. Denna syn på naturen känner vi också igen från Quennerstedts tidigare behandlade idealistiskt präglade kritik av darwinismen. I de avslutande sidorna av ”Naturen och människan” skymtar vi återigen Quennerstedts idealistiska natursyn när han talar om naturens egenvärde:

Att skänka skydd och fred åt varelser, som icke alls ha någon betydelse för vår dagliga gärning eller eljest sortera under nyttans rubrik – låt sedan vara att på något dunkelt sätt i föreställningen vår egen trefnad förknippas med deras – det innebär ju erkännandet *af ett själfständigt värde*.²¹³

I en fotnot förklarar Quennerstedt vidare att detta egenvärde inte ska likställas med ett rent estetiskt skönhetsvärde utan det handlar om någonting som vida överskrider detta.²¹⁴ Vi erinrar oss också Agardhs och den konservativa, kristna djurskyddsrelsens tankegångar när Quennerstedt vidare framhåller att denna insikt om naturens egenvärde också manar till en känsla av ansvarstagande gentemot naturen och därmed också till ett måttligt bruk av naturens resurser.²¹⁵

Skriftens sista stycke utgörs av ett yttrande i fysikoteologisk anda, där Quennerstedt återigen vänder sig emot den långt gångna exploateringen av naturens resurser i syfte att maximera nyttan. ”[M]änniskan lefver ej endast af bröd utan af hvart ord, som går af Guds mun. Hvad äro naturtingen annat än sådana ord, talade från höjden af Den, om hvilken Wishetsboken säger: Du älskare af livet! Din odödlige Ande är i allting!”²¹⁶

Dessa idealistiska yttranden, i vilka naturen framställs som manifestationen av en högre verklighet förekommer således som en slags poetisk inramning i inledningen och avslutningen av texten, som i övrigt domineras av civilisationskritiska resonemang om industrialiseringens konsekvenser och reflektioner över den nära förbindelsen mellan folk och natur.

212 Quennerstedt, *Naturen och människan*, s. 126-127

213 Ibid., s. 129

214 Ibid., s. 135

215 Ibid., s. 129

216 Ibid., s. 134

Ytterligare exempel på denna hållning – där vi i synnerhet kan skönja spår av den romantiska naturfilosofin – finner vi i föredraget ”Lifvets vägar”, ursprungligen daterat 1906. Även här ger Quennerstedt uttryck för naturskydds- eller snarare djurskyddstankar, som bär stora likheter med de som artikulerats av P. A. Säve, när han beskriver naturen i tertiärtidens Europa, som skulle kunna liknas vid ett Afrika ”innan de hvita jägarna kommo dit med sina fördärfliga bössor och sin ärelystnad att kunna anteckna i sina böcker: så och så många lif har jag släckt ut idag.”²¹⁷ Av ännu större relevans för detta sammanhang är emellertid reflektionerna över den besjälade naturen; Quennerstedt konstaterar att i de ursprungliga livsformerna bor ”i dem alla någonting, stort eller litet, högt eller lågt, likagodt; i alla fall någonting af ett väsende, en själ, ett själf. Det är ingenting ”poetiserande” i att tala så om dem; det är en nykter tanke, kylig logik.”²¹⁸ Något senare i föredraget beskriver Quennerstedt också relationen mellan naturföremålen i ordalag som väcker starka associationer till den romantiska helhetstanken:

Det till utseendet mest instängda och [*sic!*] isolerade naturföremål, ett foster i ett fågelägg eller en parasit, har i verkligheten en oändlighet af relationer. Ana dem kunna vi, men vid försöket att följa dem svindlar det för tanken. Vi söka hvila och jämvikt i en sammanslutande tanke: allting är en del af ett enda helt. Den låter vända sig om så: i hvarje del gömmer sig det hela.²¹⁹

Mot bakgrund av dessa återkommande uttryck för idén om naturen som en manifestation av en högre, andlig verklighet finns det enligt min mening goda skäl att sluta sig till att Quennerstedt, liksom Agardh i Sörlins framställning, delvis fann sina till skäl att förespråka ett värnande av naturen mot bakgrund av en idealistiskt präglad natursyn, sprungen ur fysikoteologi och arvet från den romantiska naturfilosofin.

217 Quennerstedt, *Lifvets vägar*”, s. 177

218 Ibid., s. 178

219 Ibid., s. 183-184

3. Sammanfattande diskussion

Syftet med denna uppsats har varit att bereda August Quennerstedt en plats i det svenska naturskyddets idéhistoria, detta genom att påvisa hur Quennerstedts tankar om naturskyddets värde har kunnat härledas till en natursyn präglad av sekelskiftets idéer och föreställningar om naturens beskaffenhet och människans korrekta agerande gentemot naturen. Det källmaterial som huvudsakligen legat till grund för min analys har varit skriften ”Naturen och människan”, i vilken Quennerstedt reflekterar över relationen mellan människa natur och uttrycker att naturen bör skyddas från det maskinella jordbruket och industrisamhällets utbredning, precis som vi också måste värna om människans känsla av samhörighet med naturen och blåsa liv i denna känsla överallt där den har slocknat.

Undersökningen har funnit att argumentationen som förs i ”Naturen och människan” tycks vara sprungen ur en natursyn bestående av tre ofta överlappande föreställningar om civilisationskritik, relationen mellan folk och kultur och synen på naturen som manifestation av en högre verklighet.

Inledningsvis ger Quennerstedt uttryck för en stark aversion mot 1800-talsliberalismens upphöjande av konkurrens och nyttotänkande, och den exploatering av naturlandskapet som dessa idéer motiverar. Denna civilisationskritiska hållning, som framhåller den orörda eller måttligt kultiverade naturens andliga, moraliska och estetiska värden, var vanligt förekommande i sekelskiftets Sverige och kom bland annat till uttryck i översättningar av John Ruskins kritik av industrialismen och i den konservativa opinionen för att slå vakt om den jordägande bondebefolkningens fortlevnad. Kristna civilisationskritiker fördömde den giriga och hänsynslösa exploatering som utgjorde ett avsteg från det förvaltarskap som Gud anförtrott människan och som man betraktade som nödvändigt för hennes karaktärsdaning. Även företrädare för den svenska djurskyddsrelsen argumenterade i liknande ordalag för att skyddet av de vilda djuren (i synnerhet de nyttiga småfåglarna) undan besinningslös jakt och utrotning också bidrog till moralisk fostran och gudsfruktighet.

Andra passager i texten kan härledas till den på många sätt besläktade föreställningen om den starka förbindelsen mellan folk och natur. Närmare bestämt betonar Quennerstedt den organiska samhörigheten mellan det svenska folket och den inhemska natur – i synnerhet skogen – som ansågs utgöra en ovärderlig komponent av den särpräglade nationella identiteten. Denna samhörighet kommer enligt Quennerstedt särskilt till uttryck hos den svenska allmogen, vars traderade natursymbolik och naturkärlek därför måste värnas; en position han således delade med tidigare nämnda konservativa civilisationskritiker. För att den yngre generationen ska ha förstånd att inte missbruka sitt förvaltarskap över naturen måste naturkärleken och naturkänslan enligt Quennerstedt väckas till liv genom

inspirerande bildningsinsatser. Föreställning om folkbildningens betydelse för att stärka folkets naturkänsla och säkra en god framtida skogsvård delade August Quennerstedt med konservator Gustaf Kolthoff och en rad övriga förespråkare, bestående av såväl civilisationskritiker som industrialiseringens allierade. Quennerstedts position har även kunnat knytas an till den nostalgiska, nationalromantiska strömning som i synnerhet skildrade och idealiserade Dalarnas historiskt genomsyrade landskap.

Dessa två perspektiv lyfts – om än översiktligt – även fram av Desirée Haraldsson och Lars Lundgren i deras respektive redogörelser för August Quennerstedt som naturskyddsförespråkare. Utöver en fördjupad redogörelse för dessa perspektiv har uppsatsen påvisat att August Quennerstedts natursyn och naturskyddstänkande också tycks vara format av en idealistisk syn på naturen som en manifestation av en högre, andlig verklighet. Denna uppfattning kan knytas an till den kristna fysikoteologins föreställning om att Guds existens och godhet skiner fram överallt i skapelsen, en övertygelse som kan tillskrivas Carl von Linné så väl som John Ruskin och Carl Adolph Agardh. Naturvännen Agardh var även djupt influerad av den romantiska naturfilosofin och i synnerhet Schelling, vars idealistiska världsbild innebar att naturen kunde betraktas som den organiska manifestationen av en bakomliggande verklighet av dynamiska krafter som successivt förädlade livet inom en allomfattande andlig helhet. Den romantiska naturfilosofins storhetstid hade ebbat ut vid tiden för Quennerstedts verksamma år vid den naturhistoriska institutionen i Lund, men Quennerstedt visar sig ha varit påtagligt inspirerad av den idealistiska morfologin, som förvaltade det romantiska arvet och likt den tidiga romantiska naturfilosofin hos Schelling och Agardh vilade på idén om en idealistisk samhörighet mellan jordens levande arter. Central för denna strömning var även föreställningen om arternas utveckling som en målmedveten process, i kontrast till den darwinistiska evolutionsteorins idé om en blind och slumpmässig utveckling genom naturligt urval.

Hos Quennerstedt framträder dennes idealistiska världsbild och natursyn som klarast just i den ihärdiga kritiken av evolutionsteorin. Darwinismen kritiseras utifrån fackvetenskapliga, kunskapsteoretiska, och existentiella angreppspunkter, och Quennerstedt återkommer ständigt till den förödande förlust av kunskap, sedlighet och andlig samhörighet med världen och med Gud, vilken drabbar den som accepterar evolutionsteorins avförtrollade naturalism. Här framgår således tydligt den tidigare nämnda föreställningen om naturen som en manifestation av en högre verklighet, som jag menar kan åberopas för att förstå August Quennerstedts tankar i ”Naturen och människan”, där han deklarerar allt levandes egenvärde och framhåller att Guds ande genomsyrar hela naturen.

En potentiell problematik hos denna slutsats skulle kunna vara att den poetiska helhetssynen på naturen som vi finner hos August Quennerstedt inte uteslutande kan betraktas som en produkt av fysikoteologin och arvet från den romantiska idealismen. Som vi har kunnat konstatera kunde detta estetiska och holistiska förhållningssätt till naturen i många avseenden också förenas med den sekulära och darwinistiska natursyn, som kom till uttryck hos bland andra Bruno Liljeforss och Bengt Lidforss (och möjligen även Gustaf Kolthoff, men någon tillförlitlig information om dennes förhållningssätt till darwinismen har jag dessvärre inte lyckats tillgå) Ytterligare forskning skulle därför behöva fastställa huruvida Quennerstedts natursyn och naturskyddstankar verkligen – som föreliggande tolkning gör gällande – bäst kan förstås som ett uttryck för innerligt vidhållna men relativt otidsenliga uppfattningar, eller istället (alternativt även) bör ses som en uppslutning till en samtida tidsanda, låt vara med representanter vars föreställningsvärld i övrigt skiljde sig markant från den hos August Quennerstedt.

4. Källförteckning

Ambjörnsson, Ronny, *Ellen Key: en europeisk intellektuell*, Bonnier, Stockholm, 2012

Backman, Ylva, Gardelli, Teodor, Gardelli, Viktor & Persson, Anders, *Vetenskapliga tankeverktyg: till grund för akademiska studier*, 1. uppl., Studentlitteratur, Lund, 2012

Carlberg, Frigga, ”John Ruskin” i *Ord och bild: illustrerad månadsskrift [Elektronisk resurs]*, P. A. Norstedt & söner, 1898, s. 181-191

Länk: <http://runeberg.org/ordochbild/1898/0211.html> (Hämtad 2019-01-06)

Danielsson, Ulf, ”Darwinismens inträngande I Sverige II”, i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria. 1965/1966*. Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 1967. s. 261-334

Dunér, David, ”Botaniska vandringar på Kullen. Om fältbotanikern Bengt Lidforss” i *Svenska Linnésällskapets årsskrift. Årgång 2013*, Svenska Linnésällskapet, Uppsala, 2013

Ellenius, Allan, *Bruno Liljefors*, Carmina, Stockholm, 1981

Eriksson, Gunnar, *Elias Fries och den romantiska biologien*, Diss. Uppsala : Univ., Uppsala, 1962

Eriksson, Gunnar, *Kartläggarna: naturvetenskapens tillväxt och tillämpningar i det industriella genombrottets Sverige 1870-1914*, Umeå univ.-bibl., Umeå, 1978

Eriksson, Gunnar, *Västerlandets idéhistoria 1800-1950*, Gidlund, Hedemora, 1993

Fehrman, Carl, *Lärdomens Lund: epoker, episoder, miljöer, människor*, 1. uppl., LiberFörlag, Malmö, 1984

Haraldsson, Désirée, *Skydda vår natur!: Svenska naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling*, Lund Univ. Press, Diss. Lund : Univ., Lund, 1987

Högdahl, Thor, ”Naturskyddsfrågans utveckling i Sverige”, i *Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift [Elektronisk resurs]*, 1910, s. 8-23

Länk: <http://runeberg.org/snf/1910/0010.html> (Hämtad 2019-01-07)

Johannisson, Karin, ”Det sköna i det vilda: en aspekt på naturen som mänsklig resurs”, i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 15-81

Kjørup, Søren, *Människovetenskaperna: problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*, 2 uppl., Studentlitteratur, Lund, 2009

Kolthoff, Gustaf, *Ur djurens lif [Elektronisk resurs] : skildringar. D. 1*, Stockholm, 1899

Länk: <http://runeberg.org/urdjuslif/> (Hämtad 2019-01-06)

Kolthoff, Gustaf, *Minnen från mina vandringar i naturen*, 2. uppl., Skoglund, Stockholm, 1913

Lidforss, Bengt, "Akademiska undantagsgubbar", i Sagnér, Alf (red.), *Student i Lund. 1, 1900-1909*, Forsberg, Malmö, 1957, s. 65-67

Lundgren, Lars J., *Staten och naturen: naturskyddspolitik i Sverige 1869-1935. Del 1, 1869-1919*, Kassandra, Brottby, 2009

Nordenskiöld, Adolf, E., "Förslag till inrättandet af riksparker i de nordiska länderna" i Rönnbäck, i Ernst (red) *Per Brahes minne : 1680*, [Elektronisk resurs], 1880

Länk: <http://digi.kirjastot.fi/items/show/125108> (Hämtad 2019-01-08)

Paulsson, Lars, *Revolt mot industrisamhället: civilisationskritik hos Per Jönsson-Rösiö samt några jämförelser med Pjotr Kropotkin och John Ruskin*, Univ., Avdelningen för idéhistoria, Stockholm, 1991

Persson, Ola, *August Quennerstedt: en förbisedd gestalt från ett förgånget Lund*, Föreningen för äldrevård och gerontologi, Lund, 1987

Quennerstedt, August, "Om darwinismen", i *Svensk tidskrift [Elektronisk resurs]* Svensk tidskrift, Stockholm, 1871, s. 479-528

Länk: <http://runeberg.org/svtidskr/1871/0483.html> (Hämtad 2019-01-07)

Quennerstedt, August, "Mina första Lundaminnen", i *Skrifter*, Föreningen Det gamla Lund, Lund, 1919-1924

Quennerstedt, August, "Om öfvergångsformerna inom djurvärlden", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 119-143

Quennerstedt, August, "Öfver morfologiens uppgift", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 99-118

Quennerstedt, August, "En agnostiker", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 145-199

Quennerstedt, August, "Kampen om tillvaron", i *Strödda skrifter. 1*, 1919, s. 201-292

Quennerstedt, August, "Hvad torvmossarna förtälja", i *Strödda skrifter. 2*, 1919, s. 53-85

Quennerstedt, August, "Naturen och människan", i *Strödda skrifter. 2*, 1919, s. 111-135

Quennerstedt, August, "Lifvets vägar", i *Strödda skrifter. 2*, 1919, s. 163-190

Quennerstedt, August, "Tal hvid minnesfesten öfver Gustav Vasa", i *Strödda skrifter. 2*, 1919, s. 189-214

Sundin, Bosse, ”Från rikspark till bygdemuseum: om djurskydds-, naturskydds- och hembygdsrörelserna i sekelskiftets Sverige”, i *Naturligtvis : uppsatser om natur och samhälle tillägnade Gunnar Eriksson.*, 1981, s. 152-194

Sundin, Bosse ”Ljus och jord! Natur och kultur på Storgården” i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 320-360

Säve, Per, A., ”Sista paret ut!”, i *Sveriges Natur. Svenska Naturskyddsföreningens årsskrift [Elektronisk resurs]*, 1915, s. 2-19

Länk: <http://runeberg.org/snf/1915/0022.html> (Hämtad 2019-01-05)

Sörlin, Sverker, ”Natur och kultur. Om skogen och fosterlandet i det industriella Sveriges genombrott”, i *Lychnos: årsbok för idé- och lärdomshistoria. 1981-1982*, Lärdomshistoriska samfundet, Uppsala, 1982, s. 87-144

Sörlin, Sverker, ”Norrlandsfrågan: Idéer och debatt i samband med det industriella genombrottet”, i Frängsmyr, Tore (red.), *Paradiset och vildmarken: studier kring synen på naturen och naturresurserna*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1984, s. 265-319

Sörlin, Sverker, ”Frihetens hemman på jorden”, i Gaunt, David & Ambjörnsson, Ronny (red.), *Den dolda historien: 27 uppsatser om vårt okända förflutna*, Författarförlaget., Stockholm, 1984, s. 251-274

Sörlin, Sverker, *Naturkontraktet: om naturumgängets idéhistoria*, Carlsson, Stockholm, 1991

Wråkberg, Urban, ”August W Quennerstedt”, i *Svenskt biografiskt lexikon [Elektronisk resurs]*

Länk: <https://sok.riksarkivet.se/sbl/artikel/7440> (Hämtad 2019-01-08)

Ödman, Ella, Bucht, Eivor & Nordström, Maria, *Vildmarken och välfärden: om naturskyddslagstiftningens tillkomst*, 1. uppl., LiberFörlag, Stockholm, 1982